شرۆڤەكرنا چیرۆكا فۆلكلۆرییا (كێزا تەڕا جان) ل دویڤ چاپۆكیێن هزرا (مەتیۆ لیپمەن)ی

پ. د. حسین عثمان عبدالرحمن
پ. هـ. د. عبدالسلام نجم الدین عبدالله
پشكا زمانی كوردی، زانكۆیا زاخۆ، فەكۆلتییا زانستین مرۆڤایەتی، هەریما كوردستان/ عیراق

پۆختە:

ئـەدەبیات وەك ڕەنگڤـەدانا جڤـاكی و جەمسـەرەك ژ پێكهاتـا گشـتیا چـیرۆكـێ، هـەر ژ دەستپێكێ ژ گۆشەنیگاییێن جۆراوجۆرێن نڤیسـەرانڤە، دیتنـەكا تایبـەت ب زارۆكـی هەبوویە؛ لـەوڕا ب درێـژاهیا دیروكـێ و ب بابـەتێن جۆراوجـۆر، ڕاسـتەوخۆ و ناڕاسـتەوخۆ و د چارچـووڤێن هـوزان و پەخشاناندا، باس ل زارۆكان كرینە.

سەرەڕای ئـەڤێ چـەندێ ژی د دابەشكرنا جۆر و ناڤەڕۆكا بابەتێن خوە ژی، ژانرێن جیاواز بكار هینانە، بۆ نموونە چیرۆك بۆ فێركاری و و پەروەردەكرن و ب خورتكرن و وەرارا هێزا خـەیالێ و چـێكرنا وێنـەییێن ژ هـەڤ جـوداییێن ژیـانێ بكارهینانـە و هـوزان و سـتران ژی بـەهرا پـتر بـۆ یـاری و مـژویلاهیا زارۆكـان بوویـە، هـەر چـەندە د بـەهرا پتریـا ئـەوان هوزانانـدا ژی لایـەنێ پـەروەردەیی نەهاتینە ژبیر كرن.

بێگومــان بیرمەنــد و زانــاییێن كــوردان ژی، زۆر زیرەكانــە شــیاینە گەلــەك پرسـێن پـەروەردەیی، د چارچووڤەكێ سادە و ساكار یان د بیرتیـژەیكا فەلسـەفیدا و د پێكهاتـا چیرۆكاندا باس بكەن، كو هەمان فەلسەفەیا ژیانێ و چەوانیا ب ڕێڤەبرنا ژیانا ڕۆژانەیە.

ئەڤ ڤەكۆلینە ب فۆكس خستن لسەر كاریگەریا چیرۆكا فۆلكلۆرییا (كێزا تەڕا جـان)ا زارۆكـان، لسـەر وەرارا هـزرا زارۆكـان و مـەرەم و مەبەسـتێن سـەرەكیێن ئـەوان، كـو ل پشـت واتـاییێن پەیڤ و دەستەواژەیاندا د ڤەشارتینە، ڕادوەستیت و ڕێژا كاریگەریا باشی و خرابیێن ئەوێ چیرۆكێ لسەر زارۆكان نیشان ددەت.

ڤــەكولین لــژێر نــاڤێ (شــرۆڤەكرنا چــیرۆكا فۆلكلۆرییــا (كـێـزا تـەڕا جـان) ل دویـڤ چـاپۆكیێن هـزرا ڕەخنـەییا (مـەتیۆ لیپمەنی)یـە كـو د كویراتیـا واتـاییێن دەقانـدا نقـوم دبیـت و دێ لـدویڤ گریمانـا (وەرارا هـزی) و پەیوەنـدیا ئـەوان ب چـیرۆكێڤە چیـت و ب (خـوازەییێن پشـت هـزرا چیرۆكێ) و (هێزا خەیالێ) و ... هتد، ڤێ چەندێ سەلمینیت.

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەرێ زاخۆ بۆ ڤەكۆلینێن كوردی

ڤەكۆلەر دێ لدویف مۆدێلا (مەتیۆ لیپمەن)ی و لسەر رێبازا وەسفی شرۆڤەكاری، كار كەن و دویڤچوونا ئەڤێ چیروكا فۆلكلۆرییا زارۆكان كەن.

ئارمانج ژ ئەڤێ ڤەكۆلینێ ئەوە كو پەیوەندییا ڕاستەوخۆیا ئەدەبیاتا زارۆكان ب جڤاكێ كوردانڤە بهێتە سەلماندن و ئەو تەوەرێن، ڕاستەوخۆ و ناڕاستەوخۆ ب وەرارا هزرییا زارۆكانڤە گرێدایی ژی بهێنە دیار كرن.

پەیڤێن سەرەكی: *وەرارا هزری، كێزا تەرا جان، مەتیۆ لیپمەن، چیرۆكێن فۆلكلۆریێن زارۆكان، خوازە، هیزا خەیالی*

پێشەكی:

ئەدەبیاتا ڤەگێرانێ، هەردەم ب بابەت و تەوەرێن هەمەرەنگ كو لدویف دەم و جۆرێ هزركرنا بیرمەندێن دەڤەرێن جۆراوجۆر هاتینە باسكرن، گەلەك جاران هندەك بابەتان ب خوەڤە دگریت كو ڕاستەوخۆ كار لسەر هزركرنا گوهداران دكەت، ب رەنگەكی ئەگەر یێ بیرتیژ و تێگەهشتی نەبیت، نەشێت خوە نێزیكی مەرەمێن سەرەكیێن ئەوی بابەتێ ڤەگێڕایی بكەت و لدویف ئاستێ تێگەهشتنا خوە دێ ڕویدانێن ئەوی بابەتی، لێكدەنەڤە. كەواتە ڕاستەوخۆ دێ شێین بێژین كو ئەڤێ چەندێ، پەیوەندی ب ئاستێ تێگەهشتن و جهێ ژیار و جۆرێ سەرەدەریكرن لگەل دەورووبەرێ ئەویڤە هەیە، واتە جۆرێ تێڕامان و هزركرنا كەسەكێ چیایی، جیاوازە ژ كەسەكێ دەشتی، دەریایی یان...هتد، و بیرمەندێن ئەوان ژی لدویف تێگەهێ جڤاك و دورهێلێ خوە ئەوان چیرۆكان ڤەدگێرن.

- **ناڤونیشان:** ڤەكۆلین ل ژێر ناڤێ (شرۆڤەكرنا چیرۆكا فۆلكلۆرییا (كێزا تەڕا جان) ل دویڤ چاپۆكێێن هزرا رەخنەییا (مەتیۆ لیپمەنی) هاتییەبەهەڤكرن و ب فۆكس خستن لسەر ئەدەبیاتا چیرۆكیا فۆلكلۆرا دەڤەرا بەهدینان و بكارخستنا مۆدێلا زانایێ ئەڤی بیاڤی (مەتیۆ لیپمەن)ی، دێ گەهینە هندەك ئەنجامێن زانستی.
- **رێبازا ڤەكولینێ:** ئەڤ ڤەكۆلینە لدویف رێبازا (وەسفی -شرۆڤەكاری) هاتییە بەرهەڤكرن. هەروەكی د پلانێدا هاتییە دیاركرن، ل دەستپێكی ب وەسفەكا كورت، دێ باس ل زارۆك و پێناسەیێن جۆراوجۆر لدۆر هزر و وەرارا هزری و هزرا رەخنەیی هێتە كرن و لدویڤدا و لسەر بنەماییێن تیۆرییێن هاتییە باسكرن، دێ چیرۆكا فۆلكلۆرییا (كێزا تەڕا جان) شرۆڤە كەین.
- **ئارمانجا ڤەكولینێ:** ١. سەلماندنا چەوانیا كاریگەرییا ئەوێ چیرۆكێ د وەرارا هزریا زارۆكاندا. ٢. گەهشتن ب رێژا بیرتیژیا بیرمەندێن كورد و هەروەسا دەرخستنا رێژا كاریگەرییا ئەڤێ چیرۆكێ لسەر وەرارا هزریا زارۆكێن كورد.

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەرێ زاخۆ بۆ ڤەكۆلینێن كوردی

- **پرسیارێن ڤەکۆلینێ:** ١. ئایا شێوازێ هزرکرنێ د چیرۆکێن فۆلکلۆرییێن زارۆکان، ل دەڤەرا بەهدینانـدا هەنـە؟ ٢. ئایا پرسـێن جڤـاکی، ژ مـژارێن هـەرە گرنگێن وەرارا هزرییا چیرۆکانە یـان بـۆ دەم بووراندنێنـە؟ ٣. ئایـا مـۆدێلا (مـەتیۆ لیپمـەن)، وەك ئێـک ژ مـۆدیلێن p4c لسـەر چیرۆکێن فۆلکلۆرییێن دەڤەرا بەهدینان، دێ هێتە چەسپاندن و گەهیتە ئەنجامان؟
- **سنوورێ ڤەکۆلینێ:** ڤەکۆلین ب ئێک ژ چیرۆکێن فۆلکلۆرییێن زارۆکان، ل دەڤەرا بەهدینان هاتییە چارچووڤ کرن.
- **پەیکەرێ ڤەکۆلینێ:** ڤەکۆلین دابەشی دوو بەندێن سەرەکی دبیت: بەندێ ئێکێ، باس ل وەرارا زارۆکی و وەرارا هـزری و ...هتـد دکـەت. ل بەنـدا دوویێـدا ژی وەك پـراکتیـك ل دویڤ مـۆدێلا مەتیۆ لیپمەنی، چیرۆکا فۆلکلۆرییا (کێژا تەڕا جان) هاییە شرۆڤەکرن.

بەندێ ئێکێ: وەرارا زارۆکی

١.١. زارۆك کییە؟

جیهانـا مرۆڤـان ب درێـژاهییا ژیـانێ، چـەندین قۆناغـان ب خوەڤـە دگریـت کـو هـەر قۆناغەکێ تایبەتمەندییێن خوە هەنە، لێ گرنگ لایەنێ وەرارا ژیانا ئەوی تاکەکەسییە کو ب بوورینا دەمی، گوهرین ب سەردا دهێت و ل گۆڕەی جهی دهێتە چەسپاندن. کەواتە وەرارا هەر تاکەکەسـەکی بەنـدە ب جـە و دەمـێن دیارکریڤـە و ئـەو جڤاکـا تێـدا دژیـت ژی، وەك جـە هاریکارەکێ سـەرەکییە د وەرارێـدا، چونکی پێکهاتـا جڤـاکی وەك خێـزان، قوتابخانـە، هـەڤال و جــیران و ...هتــد، ب هەمیشــە هــەڤکارن د وەرارا زارۆکیــدا و زارۆك ب گشــتی دکەڤیتــە ژێــر کاریگەرییا ئەوان پێکهاتان. لێ زارۆك کییە؟ هەتا چەند سالی ب زارۆك دهێتەنیاسین؟ "پێناسـەیا (زارۆك) و (سـەردەمێ زارۆکینی) ژ هـەڤ جیاوازن. زارۆکی چـەمکەکێ دیار و سروشتیێ هـەی کو هـەر ژ سـەردەمێ مـرۆڤ هاتییـە سـەر ڕویـێ عـەردی هەبوویـە، لێ سـەردەمێ زارۆکینی، چـەمکەکێ هۆشـەکییە، کـو لـدویڤ تایبەتمەنـدییێن جیاوازێن دیرۆکی، واتـە سـەروبەرێ جڤـاکی، ڕامیـاری، ئـابووری، شارسـتانی و خۆرەگـەزییا هـەر جڤاکـەکی، دروسـت دبیـت، ...، کەواتـە زارۆکـی چــەمکەکێ بایــالۆژی یــا هــەی و ســەردەمێ زارۆکینــی چــەمکەکێ جڤــاکی و دیاردەکــا دیرۆکییە."(شکوه حاجی نصرالله: ١٣٩٦: ١١) هەر ژ بـەر هندێ و ب بوورینا دەمی، هنـدەك کـەس د قۆناغێن زاروکینییێن خوەدا دمینن و سەرەدەری و هەلسوکەوتێن ئەوان ژی، وەك یێن زارۆکانە. یا خود جۆرێ سەرەدەریکرنا خێزانی لگەل ئەوی تاکی ژی بەندە ب چەکێ هۆشییێ ئەوی تاکیڤە و ڕەنگە بۆ ماوەیەکێ درێژ و ب دەربازکرنا ژییەکێ درێژ ژی، هەر د هەمان دەمێ زارۆکینییا خوەدا بژیت. هەر لسەر ئەڤی بنەمای پێدڤییە بزانین کو " زارۆك مینیاتۆر یان بچویك بوویێ مەزنان

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەرێ زاخۆ بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

نینن، بەلكو هندەك كەسن تاكانە، سەربخۆ و بێ وەكهەڤ، كو پێداویستی، ئارەزوو و شیانێن تایبەت ب خوە هەنە، ب رەنگەكی كو دووو زارۆكێن دوویانی (جێمك) ژی ب تمامی وەك یەك نینن، هەرچەند ژ دایك و بابەكی بن." (بنفشه حجازی فراهانی: ١٣٨٤: ٤٩) واتە هەر دایك بابەك فەرە بزانن كو جۆرێ سەرەدەریكرنا زارۆكان زۆر یا گرنگە و ب لبەرچاڤ وەرگرتنا تایبەتمەندییێن ئەوان زارۆكان، رێكا و شێوازێن پەروەردەییێن تایبەت ب ئەوان ب هەلبژێرن، هەتاكو بشێن د پەروەردەكرن و سەرەدەریكرنێ لگەل زارۆكی سەركەڤتی بن. " فیلیپ ئاریس، ئێكەم كەس بوو بابەتێ سەردەمێ زارۆكینیێ ل دویماهیكا سەدێ ١٧ێ باسكری. ئەوی گووت كو بەری سەدێ ناڤەراست، هیچ وێنەیەك ژ چەمكێ زارۆكی نەبوویە. پشتی (ئاریس)ی، (جان لاك) و (ژان ژاك رۆسۆ)ی دویڤچووان چەمكێ زارۆكی كرن."(شكوه حاجی نصرالله: ١٣٩٦: ١١) و دەست ب دانانا هندەك دابەشكرنان بۆ زارۆكی و ژییێ زارۆكینی و قۆناغێن وەرارا جەستەیی و مێشكییا زارۆكان كرن و " ب گشتی و د دەروونناسی و پەروەردە و فێركرنێدا، دویڤچوونا ئەڤێ دابەشكرنێ دهێتە كرن:

١. گرووپا أ: سالێن بەری قوتابخانەیێ
٢. گرووپا ب: سالێن دەستپێكا قوتابخانەیێ (قۆناغێن ئێكێ، دوویێ و سێیێ)
٣. گرووپا ج: سالێن دویماهیكا خواندنا بنەرەتی (قۆناغێن چارێ، پێنجێ و شەشێ)
٤. گرووپا د: قۆناغا ناڤنجی
٥. گرووپا هـ: سالێن ئامادەییێ."(بنفشه حجازی فراهانی: ١٣٨٤: ٥١)

هەر چەندە هندەك دابەشكرنێن دی ژی هەنە كو ژ گۆشەنیگاییێن دیترڤە بەرێ خوە ددەنە زارۆكی.

١.٢. وەرارا هزری:

هەلبەت د هەر ئێك ژ ئەڤان قۆناغاندا، زارۆك ب دیتنا خوە یا تایبەت، بەرێ خوە ددەتە ژیان و دەوروبەرێن خوە، لەورا جۆرێ هەلسەنگاندن و بریاردان لسەر زارۆكی ژی كارەكێ ب ساناهی نابیت. هەر چەندە هندەك، سەرەرای ژییێ زارۆكی، وەرارا لەشییا ئەوی ب گرنگتر دزانن، چونكی " وەرارا هزری و دەروونیا زارۆكی، لدویڤ وەرارا لەشیا وییە، لەورا زانینا شێوازێ وەرارا لەشیا زارۆكی یا گرنگە."(بنفشه حجازی فراهانی: ١٣٨٤: ٥١) كەواتە زۆر گرنە بزانین كا زارۆكی، ژ بۆ وەرارا جەستەیی پێدڤی ب چ هەیە؟ یان ب چ شێوە دێ شێین زارۆكی ژ لایێ جەستەییڤە وەرارێ بدەینێ؟ چونكی ب ئەڤی رەنگی دێ شێین وەرارا هزری و دەروونیا زارۆكی ژی بزانین و كۆنترۆل بكەین و گەشەی پێ بدەین.

هەروەسا سەبارەت زاراڤێ (وەرار) پێدڤییە بێژین" دەستەواژا وەرار، زاراڤەكێ بایلۆجیە، كو ب وەرارا لەشی دهێتە گووتن، لێ ئەڤ زاراڤە د دەروونناسیێدا بریتیە ژ وەرارا هزری، وەرارا

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەرێ زاخۆ بۆ ڤەكۆلینێن كوردی

هەستی، دلداری، وەرارا ستراتیجی، ژ بۆ لاساییکرنا دورهێلیه."(بنفشه حجازی فراهانی: ١٣٨٤: ٥٢) و گرنگترین خال ژی وەرارا هزرییه کو هاریکارییا تاکەکەسی ژ بۆ سەرکەڤتن د گشت بوارانـدا دکەت و ژ لایێ پەروەردەیی ژیڤه ئەڤ تاکه پێشڤەچوونێ ب خوەڤه دبینیت. هەرچەندە ئەڤ وەراره ژ تاکەکی بۆ تاکەکێ دیتر یا جیاوازە، لێ هەر ئێک ل گۆرەی وەرارا هزرییا خوە، پێش دکەڤیت و ل دەوروبەری خوە دگەهیت. هەرچەندە " بەهرا پتریا تیۆرێن تایبەت ب وەرارێڤه، د ئەڤێ پرسێدا د هەڤپشکن کو د سەرەدەریا زارۆکاندا د ژی و قۆناغێن جۆراوجۆرێن وەرارێدا، وەکهەڤیێن بنەڕەتی یێن هەین....، (جان لاك)ێ فەیلەسوف، د ئەوێ باوەرێدا بوو کو مێشکێ زارۆکی، وەکی تابلۆیەکا ڤالایه و هندی پتر لسەر بهێته نڤیسین، زارۆك دێ بیرمەندتر بیت. (پیاژێ) د ڤی بواریدا، بوچوونا وی یا جیاواز بوو و لدویڤ بوچوونا (ژان ژاك ڕۆسۆ)ی دچوو. ....، د ئەوێ باوەرێدا بوون کو زارۆك ب ڕێکا کارکرنێ، فێر دبیت. زارۆك ب تنێ بەرێ خوە ددەته جیهانێ و لاساییا ناکەت، بەلکو ڕاڤه دکەت."(بنفشه حجازی فراهانی: ١٣٨٤: ٥٣) هەر چەندە سەرەڕای ئەڤان بوچوونان، پێدڤیه هزر د مێشکێ بەرفرەه و تێگەهێن هزری و کارێن ئەوان زارۆکاندا بکەین کا ب چ شێوە، هندەك پرسیار و بزاڤ و لێکدانێن جۆراوجۆر، لسەر هندەك پرسان دکەن و مەزنان، ب تایبەتی دایک و بابان حێبەتی لێدکەن. ب بوچوونەکا دی ڕەنگه مێشکێ ئەڤان زارۆکان، -هەروەکی ئەڤ زانایه دبێژن - ب تمامی یێ سپی و ڤالا نەبیت. چونکی ئەگەر بەرێ خوە بدەینه هزر و بوچوونا (ڕۆسۆ)ی، دەمێ باس ل زاراڤێ (ڕاڤه)ی دکەت و زارۆکی ژ چارچووڤێ کەسەکێ لاساییکەر دەردئێخیت، ئەڤێ بوچوونا مه پتر ب هێز دئێخیت، کو بەری کارکرنێ و بەری نڤیسین لسەر مێشکێ ئەوی، هندەك زانیاری و تشت هەبووینه و مێشکێ زارۆکی ب تمامی یێ سپی و ڤالا نینه.

مەزن بوون و وەرارا هەر تاکەکی بەنده ب وەرارا دەروونییا ئەوی تاکی و هەر ژ زارۆکینیێ هەتا مەزنبوونێ. واته تاکەکەس د چەندین قۆناغاندا دەرباز دبیت و هەر قۆناغەکێ ژی تایبەتمەندیێن خوە هەنه و تاکان ژ هەڤ جیاواز دکەت، هەلبەت وەارا لەشی و هزری ژ پرسێن هەره گرنگن و ئەگەر وەرارا ئەوی تاکی یا بێ کێماسی و تمام بیت، بێگومان تاکەکێ ساخلەم و سەرکەڤتییه و بەروڤاژی ئەڤێ چەندێ ژی یا دروسته. هەروەسا زێدەبارێ ئەڤێ چەندێ نابیت پرسا خواندنێ ژبیر بکەین، چونکی پێدڤییه ڕێکەك هەبیت کو زارۆکی ب خوەڤه گرێ بدەی و ئەڤێ چەندێ ژی هیچ پەیوەندی ب ژیێ زارۆکیڤه نینه.

هەر چەندە " مێشک، نوی و تازە، زوی ب زوی ژ دایک دبیت و هەر لسەر ئەڤی بنەمایی وەرارێ دکەت. وەارا زهنی ژ گرتی بۆ ڤەکری، دەرئەنجامێ بزاڤا هندەك شیانانه، کو ب شێوەیێ ڤەشارتی یێ د دەروونێ مروڤیدا."(سید یونس ادیانی:١٣٨١: ٩٠) کەواته نویبوون و زیندیبوونا مێشکی کارەکێ بەردەوامه و تاك ب بکارخستنا شیانێن مێشکی یێن خوە، وەرارێ دئێخیته د

مێشکێ خوەدا، کەواتە "وەرارا زهنی، پرۆسێسەکە د دەروونێ زهنیدا، واتە ژ چارچووڤێ زهنی دەرباز نابیت، بەلکو ب واتایێ پێشڤەچوونا جۆریە."(سید یونس ادیانی:١٣٨١: ٩٠) و زهن د ناخێ خوەدا پێشڤەچوونێ ب خوەڤە دبینیت و تاکەکەسی بەر پێشڤە دبەت. هەلبەت ژ وەرارێن لەشی و هزری، وەرارا هزرییە ئەوی تاکی ژ لایێ مێشکی و تێگەهشتنێ ژ دەوروبەرێن خوە جودا دکەت، چونکی رەنگە دوو کەس د وەرارا لەشی و جەستەییدا وەك ئێك مەزن بن، لێ د وەرارا هزریدا د جیاواز بن، کو ئەڤێ چەندێ پەیوەندی ب بەرفرەهکرنا مەدایێ هزریێ زارۆکیڤە هەیە و زارۆکی ژ هەڤپۆل و هەڤگروپێن خوە جودا دکەت. لێ وەرار چیە؟ " ب بوچوونا (پیاژێ) وەرار بریتیە ژ، لدویڤ ئێك هاتنا قۆناغان Sequence of Stages کو هەمی زارۆك دێ تێدا بوورن، هەتا دگەهنە وەرارا کەسێن مەزن. د ڤێ لدویڤ ئێک هاتنا قۆناغاندا، هەر قۆناغەك لسەر بنەمایێ قۆناغا بەری خوە دهێتە دروستکرن. ئەڤ رێرەوە جێگیر و نەگۆرن."(بنفشه حجازی فراهانی: ١٣٨٤: ٥٩) هەلبەت ئەڤێ چەندێ ژی ل گۆرەی هزر و بیرێن زانایان، بەندە ب هزرا فەلسەفیڤە و پێدڤییە زارۆك ژ قۆناغێن هزرێن فەلسەفی دەرباز ببیت هەتاکو بشێت وەرارێ بێخیتە هزرا خوە و پتر بابەتان تێبگەهیت و ل گۆرەی تێگەهشتنا خوە ژی شرۆڤە بکەت. ئەڤ هزرا فەلسەفی واتە هزرا دەستپێکا فەلسەفە ژ بۆ زارۆکان، ل دویماهیکا دەهکێن (١٩٦٠)ێ هاتییە دارێتن و (مەتیو لیپمەن) ب دەستپێکەرێ فەلسەفێ بۆ زارۆکی دهێتەهژمارتن. داهێنانا ئەوی، گوهۆرینەکا مەزن د پرۆسێسا پەروەردە و فێرکرنێدا چێکر. (زهرا امی و احد فرامرز قراملکی:١٣٨٤: ٧) لیپمەن، ماموستایێ فەلسەفی، هەست ب نەبوونا هزرا هزرکرنێ و هێزا ڤاڤارتن و ناڤبژیڤانی، دناڤ قوتابیێن زانکۆییێدا دکر."(مژگان رشتچی: ١٣٨٩: ٢٤) ب بوچوونەکا دی، دەمێ دیتی هزرکرن دناڤ قوتابیاندا لاواز بوویە، هزرا فەلسەفی هینا دناڤ قوتابیاندا و قوتابی فێری هزرکرنێ کرن و پرسا وەرارا مێشکییا ئەوان، ب گرنگترین پرس ل قەلەمدا. هەلبەت ئەڤ جۆرە هزرکرنە، قوتابی بەر ب هزرا رەخنەیی دبەت و ئەوی فێری شرۆڤەکارییێن هویر و گەهشتن ب ئەنجامان دکەت. " ب بوچونا (لیپمەن)ی، پێدڤییە زارۆك ژ یازدە یان دوازدە سالیێ، فێری هزرکرنێ یان (هزرکرنێ سەبارەت هزرکرنێ) بن."(مژگان رشتچی: ١٣٨٩: ٢٥) و ئەو هزرکرنە دبیتە دەرگەهێ زانیاری و وەرارا مێشکییە ئەوان زارۆکان. هەلبەت هندی پتر هزربکەت و بابەتان هویرتر لێکبدەنەڤە، وەرارا هزرییا ئەوان دێ ب هێزتر و باشتر لێهێت." ب بوچوونا (لیپمەن)ی، باشترین شێواز، ژ بۆ فێرکرنا هزرکرنێ بۆ زارۆکان، مفا وەرگرتنە ژ چیرۆکێ. هەر ژ بەر هندێ، هندەك پەرتوك ژ بۆ زارۆکان نڤیسین، وەکی: Harry Stottlemeyer's Discovery و Lisa ، Pixie ."(مژگان رشتچی: ١٣٨٩: ٢٥)

ئەوا ئەڤرۆ ب ناڤێ پرۆگرامێ (فێربوونا فەلسەفەیێ ل دەڤ زارۆکان) دهێتەنیاسین. ب جۆرەکێ پەروەردەیا هزرا رەخنەیی دهێتە هژمارتن. (فاکمە عقمت مدارفرد: ١٣٩٨:٣٠)

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەرێ زاخۆ بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

کەرەستەیێ سەرەکییێ هزرکرنێ د پرۆگرامێ فەلسەفە بۆ زارۆکیدا، چیرۆکە، چونکی بکارهینانا چیرۆکێ دبیتە ئەگەر کو زارۆك ل دۆر هزر و نێرینێن گرنگ گەنگەشێ ل گەل ئێک بکەن. (امین زندانی چاه اسمعیلی و مسلم احمدی:١٣٩٩ :١٨٠) ب ئەڤی رەنگی، چیرۆك ب ئێک ژ رێکێن هاندانا زارۆکی بۆ هزرکرنێ و کەرەستەیەك بۆ پەروەردرکرنا هزر، زانین و چاپۆکیێن زمانی دهێتەهژمارتن. (مرتچی کوکبی و دیگران: ١٣٨٩ :١٦٤) ب بوچوونەکا دی، خواندنا چیرۆکێ، رێکار و شێوازێ سەرەکیێ هزرکرنێیە و ئەڤ خواندنە دبیتە ئەگەرێ وەرارا هزری، چونکی ب هەر خواندنەکێ، خوینەری یان زارۆك هزر د چەمك و واتاییێن پەیڤ و رویدان و کارەکتەران دکەت و ژ بۆ هەر ئێک ژ ئەوان، کومەکا پرسیاران د مێشکێ خوەدا دئازرینیت و خوە ل هزر و پەیامێن چیرۆکێ نێزیکتر دکەت. هەلبەت خویایە کو گشت رەگەزێن چیرۆکێ ب شێوەیەکی ب هەڤ هاتینە گرێدان کو وەل زارۆکی دکەن هزرا خوە بدەتە کاری وتەنها ب هزر کرن و لێکدان و نێزیکرنا گشت رەگەزێن چیرۆکێ و پێکڤە گرێدانا ئەوان رەگەزان، دێ شێت بگەهیتە مەرەما سەرەکییا چیرۆکێ. بێگومان ب خواندنا چیرۆکێن زۆرتر و هویربوون د ناڤەرۆکا ئەوان چیرۆکان، پتر وەرار دکەڤیتە د هزرا زارۆکیدا و زارۆك پتر تێگەهشتیتر لێدهێت." ئەوا کو رۆلێ چیرۆکێ وەك کەرەستێ فێرکارییێ بەرجەستە دکەت، ئەوە کو چیرۆك ب مفا وەرگرتن ژ پێکهاتا لێکدایی، باس ل رویدانەکی یان چەند رویدانێن خەیالی دکەت و دبیتە ئەگەرێ وەرارا کەسایەتیان، مەرەم و ریتما چیرۆکێ و خوینەری هەڤپشکی سەربورەکی دکەت."(مژگان رشتچی: ١٣٨٩ : ٢٦) و ب ئەڤێ چەندێ بیاڤێ رەوشتییێ زارۆکی ژی وەرارێ دکەت، چونکی هەر چیرۆکەك هەلگرێ پرسەك یان چەندین پرسێن رەوشتییە، کو راستەوخۆ یان ناراستەوخۆ بەندن ب جڤاکیڤە و هەلگرێ پەیامێن رەوشتینە ژ بۆ گشت تاکێن جڤاکی و زارۆك ب هزر کرنێ هەم دێ هەست هزرێن سەرڤەیێن چیرۆکێ کەت و هەم دێ گەهیتە پەیامێن رەوشتییێن بەرزێن چیرۆکێ. کەواتە "خواندنا پەرتوکان رۆلەکێ گرنگ د وەرار و پەروەردا زمانی، وەرار و پەروەردا نیاسینی، وەرار و پەروەردا هەست و سۆزی - کەسایەتی و وەرار و پەروەردا جڤاکی یا زارۆکی هەر ژ سفرێ هەتا هەژدە سالیێ هەیە."(شکوه حاجی نصرالله: ١٣٩٦ : ١٦) و ب گشتی مفای د گەهینیتە گشت تەمەنان. هەورەسا پێدڤییە بێژین کو هندەك پەیامێن هویرتر و کویرتر ژی هەنە کو ل پشت گشت پەیڤ و دەستەواژەیێن چیرۆکێ هاتینە ڤەشارتن و تەنها کەسێن بسپۆر و شارەزا، ب هزرکرنێن کویر و لێکدانا گشت تەوەرێن چیرۆکێ دگەهنێ. " ب سەرهلدانا بزاڤا هزرکرنا رەخنەگرانە ل دەهکێن ١٩٨٠ێ و بەربەلاڤ بوونا ئەندێشا پشتی نویخوازیەتێ، فێرکرن و بەلاڤکرنا نموونا نوییا پەروەردا عەقلی کو پشتگەرم بوو ب فێرکرنا بەرعاقل و فێرکرنا مرۆڤێ ئازاد، ئەندێشە ژ لایێ (ئەنیس و لیپمەن)یڤە چوو د دۆرهێلا تیۆری و

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەرێ زاخۆ بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

پراكتيكيا زانست و پەروەردێدا."(دكتر الهە حجازى و ديگران: ١٣٩٠: ٢٤) و پەروەردێ ڕاستەوخۆ مفا ژ پەرتوك و شێوازێ كاركرنا ئەڤان هە ردوو زانايان وەرگرت. خويايە ئەوان زانايان فۆكسا خوە هەمی ئێخستبوو سەر مێشكێ زارۆكی و " ژ بۆ ڤەديتن و كفشكرنا تايبەتمەنديێن مێشكی، پێدڤيە ژدوو بناخە و ڕەسەنايەتيان دەباز ببيت. ئێك، لۆژيكە و يا دی زمانە."(سيد يونس اديانى:١٣٨١: ٩٥) كو هەر دوو ژ بۆ زارۆكی، د قۆناغێن دەستپێكيدا گەلەك يا ب زەحمەتە و هەتاكو بشێت خوە ژ دورهێلا لۆژيك و زمانی دەربازبكەت، پێدڤی ب گەلەك هزركرنێيە و هەروەسا پێدڤی ب فێربوونا شێوازێ هزركرنێيە. زێدەباری هندێ كو " زمان كەرەستێ سەرەكيێ پەيوەنديا دناڤبەرا مرۆڤانە و پەيوەنديا بەرعاقلا دناڤبەرا نموونەيان و دياردان و ب تايبەت بيرمەندانە."(سيد يونس اديانى:١٣٨١: ٩٥) هەروەسا ئەو زمانە وەل زارۆكی دكەت كو دەربڕينێ ژ هزركرنێن خوە و ئەنجامێن پێگەهشتی بكەت و خوە ل دەورووبەران نێزيك بكەت و ڕەوشتێ بەرز و هزركرنێن كويرێن خوە ب هينيتە زمان و ب كريارێن خوە، ڕێژا وەرار هزريا خوە ژ بۆ دەورووبەران خويا بكەت. هەلبەت ئەو زمانێ باس لێ دهێتە كرن، خودان هندەك ياسايانە و دێ شێين بێژين " زمان خودان سێ ياسايانە كو دەربڕينێ ژ سێ پێكهاتێن تايبەت دكەت:

١. پێكهاتا سەرڤەيی، كو ب شێوەيێ بەربەلاڤێ زمانی، يێ بەرنياسە.
٢. پێكهاتا كويری/ دەروونی، كو كليلكا زمانيە.
٣. پێكهاتا لێككۆهڕينێ، كو ژێدەرێ نياسينا هەبوونێيە.(هەبوونگەرايی/ پديدار شناخی) يە."(سيد يونس اديانى:١٣٨١: ٩٦)

هەلبەت ئەڤ سێ ياسايە ژی ب هەڤرا د چارچووڤێ ئەدەبياتێدا، بەرهەمەكی دئافرينن كو ژ بۆ زارۆكی جهێ پويتەدان و تێڕامانێيە و نڤيسەر ب ڕێكا كاركرنا زمانی، بەرهەمەكی دئافرينيت و مێشكێ خوينەری د ئازرييت و ددەتە كاری. ئەو بەرهەم ژی بەرهەمەكە كو (هەلگرێ دەولەمەنديا ئەدەبی يان لبەرچاڤ وەرگرتنا بهايێن ئەدەبييە، كو چيرۆكێ ژ بۆ خوينەری سەرنجڕاكێش و پەسەندكری لێدكەت. هەروەسا بهايێ ئەدەبييە كو ب لبەرچاڤ وەرگرتنا گرۆپێن ژيێ خوينەری ژی دهێتە دی و بيێ ئەڤێ لبەرچاڤ وەرگرتنێ، ئەو چەندە نامينيت. ئەو ڕەگەز ژی بريتينە ژ : ناڤەڕوك، خەيال، كارەكتەرسازی، پلان، زمان، دانوستاندن، وێنە، گۆشەنيگا و ...هتد.)(سعيد ناجى: ١٣٩٥: ١١) كەواتە هەبوونا گشت بنەما و ڕەگەزێن سەرەكيێن چيرۆكێ، سەرەڕای لبەرچاڤ وەرگرتنا ژيێ زارۆكان، د نڤيسينا چيرۆكاندا زۆر يا گرنگە.

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەرێ زاخۆ بۆ ڤەكۆلينێن كوردی

١.٠٣. بهاییێن ئەدەبیاتا زارۆکان:

دشێین بهیێن ئەدەبیاتا زارۆکان د ئەڤان خالاندا باس بکەین:

١. خوەشی و مژویلاهی

٢. بەرفرەهکرنا دوو جیهانێن خەیالی و ڕیالیستی و پەیوەندیا وان ب هەڤدوو

٣. ڤەگوهاستنا میراتا شارستانی - ئەدەبی ژ نفشەکی بۆ نفشەکێ دی

٤. دروستکرنا دیتنێن ئەرێنی بۆ شارستانیەتا خوە و کەسێن دی

٥. ب دەستڤەهینانا سەربۆرێن جۆراوجۆر

٦. هەستکرن ب جه و پێگەهێن جۆراوجۆر

٧. هاندان بۆ بزاڤ و ئۆمێد و گەشبینییێ (شکوه حاجی نصرالله: ١٣٩٦: ١٠).

١.٠٤. شێوازێن فێرکاریا زارۆکان:

خویایە کو فێرکرن، باشترین و ب ساناهیترین ڕێکا وەرارا هزرییە کو بێگومان، زارۆک ب دووبارەبوون یان بینینێ فێر دبیت، هەلبەت " هەتا نهو دوو شێواز، ژ بۆ فێرکاریا زارۆکان هاتینە دیارکرن:

١.٤.١. شێوازێ فێرکاریا ڕاستەوخۆ: د ئەڤی شێوازیدا، دایک و باب یان ماموستا، پێزانینان بۆ قوتابیان ڤەدگوهێزن. ئەڤ شێوزاێ فێرکارییێ لسەر بنەمایێ پەروەردەیا ئێک لایەنییە (ماموستا بۆ زارۆکی). (جان لاك/ John Locke) د ئەوێ باوەرێدایە کو گوهداریکرنا مەزنان، مەزنترین جهڤەنگێ سەرکەڤتنێیە.

١.٤.٢. شێوازێ فێرکاریا هزرکرنێ: دیرۆکا هزرا ڕەخنەیی دیرۆکەکا کەڤنار هەیە، لێ دانانا مۆدێلەکا دیارکری بۆ هزرا ڕەخنەیی بۆ دەستپێکا سەدەیێ بیستێ و بۆ بەرهەمێن جان دیوی - john Dewey دزڤریت (جعفر جهانی:١٣٨١:٣٦). د ئەڤی شێوازیدا، زارۆك تاڕادەیەکی سەربخۆ، ئاریشان چارەسەر دکەت و دگەهیتە بەرسڤا پرسیارێن خوە. دئەڤی شێوازید ((فێرکاریا هزرکرنا ڕەخنەگرانە، گرنگە.)). (لیپمەن) پشتەڤانیکرن ل ((فێرکرنا هزرکرنێ)) باس ل حەلکرنا هاوکێشەو پرسان ب ڕێکا ب کۆم کریە. ئەو د وێ باورێدایە کو دانوستاندن دبیتە ئەگەرێ هزرکرنێ و شێوازێ فێرکرن ب ڕێکا هزرکرنێ، دبیتە ئەگەرێ تێڕامانێن قوتابی و تاك - کۆم دهێنە دیتن."(مهین پناهی: ١٣٩٠: ٣ -٤).

بێگومان ئەگەر هەر دوو شێوازان لبەرچاڤ وەربگرین، دێ بینین کو هەر دوو شێواز تەواوکەرێن ئێکن، لێ د ئەڤێ پرۆسێسیا فێرکرن و وەراررا هزرێدا، ڕێکارا دوویێ باشترین ڕێکە،

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەرێ زاخۆ بۆ ڤەکولینێن کوردی

چونكی بەندە ب دانوستاندن و بەرسڤدانا هندەك پرسیاران، كو خوینەری بەر ب جیهانا دەروونیا چیرۆكێڤە دبەت. هەلبەت ئەڤ جیهانە ژی سەروكانیان بۆ خوینەری دیاردكەت كو ژێدەرێ ژیانێنە و خودان فۆرمێن خوە یێن تایبەتن، هەروەسا " ئەم فۆرمەكێ ب فۆرما بناخەیی دزانین كو پەیوەندی ب ژێدەرێ چیرۆكێڤە هەبیت. بێگومان ب شێوەیەكێ گشتی، سەروكانیا چیرۆكان ژیانا رۆژانەیە. لێ چیرۆكێن حور و پەریان، گەلەك كێم رەنگڤەدانا ژیانا رۆژانەنە."(تزوتان تودوروف: ١٣٨٥: ٢٦٨) كەواتە هەروەكی دیار، ئەڤ هزرە راستەوخۆ مە بەر ب خوینەری دبەت، كە خوینەر كیە و چەوا تاك دێ شێت ببیتە خوینەر؟ هەلبەت خوینەر بوون، پرۆسیسەكا ئالۆزە و بوون ب خوینەر ژی چەندین قۆناغان ب خوەڤە دگریت، وەك خواندن، تێگەهشتن، شرۆڤەكرن، حەلبوون دناخێ دەقیدا و لدویماهیكی گەهشتن ب ئارمانج و پەیامێن نڤیسەریە، كو ئەو زارۆك ب بوورینا دەمی دبیتە خوینەر و ب خواندنا چیرۆكان، خوە پتر نێزیكی ژیانا راستەقینەیا دەرووبەری خوە دكەت ژ كۆت و بەندێن هزرێن چارچووڤەكری رزگار دبیت، كەواتە" ئازادبوونا مێشكی، هەمی دەمان هزركرنە ژ بۆ هایداری و كریاران و د دەمەكیدا دێ یێ دیلكری بیت كو بەر ب لاساییكرنێڤە بچیت و دەلیڤا هزركرنێ ژ دەست بدەت."(سید یونس ادیانی:١٣٨١: ٩١) ب رەنگەكی كو هیچ كار و كریار و پێنگاڤێن ژیانێ ژ ئەوی ب خوە نابیت و تەنها ب هزركرنا دەورووبەران ژیانا خوە ب رێڤە دبەت و هیچ ئارمانج و پاشەرۆژەكا دیاركری بۆ خوە دەستنیشان ناكەت، لێ بەروڤاژی ئەڤێ چەندێ، زارۆك دێ شێت، ب مفا وەرگرتن ژ هزرێن رەخنەیێن خوە و ئەو وەرارا كو ددەتە هزرا خوە، هەم خوە هەم ئەوێن ل دەورووبەرێن وی - ئەگەر ب خوازن - بگوهریت، هەر ژ بەر هندێ دێ شێین بێژین كو " هزرا ئازاد ل دەرڤەی دەم و جهان تێپەر دبیت و هەر ژ بەر ئەڤێ چەندێ پێش دكەڤیت."(سید یونس ادیانی:١٣٨١: ٩١) واتە ئەگەر هزر ئازاد لێهات، دێ وەرارێ بینیت و ئەو وەرار ژی دێ پێشكەڤتن و گوهرینێ دروستكەت.

لیپمن ل دەستپێكێ د ئەوی باوەریێدا بوو كو فێركرنا هزرا رەخنەیی دشێت هەموو شیانا هزرییا زارۆكان چالاك بكەت، لێ پشتی ماوەیەكی هەستپێكر كو هزرا رەخنەیی ب تنێ بەس نینە؛ چونكی چەمكسازی و چاپۆكیێن دی كو د فەلسەفەیا فەرمی و لۆژیكا صوری دا هەیە، بخوەڤەناگریت؛ لەورا گەهشتە ئەوێ ئەنجامێ كو بۆ باشتركرنا رەوشا هزرێ پێدڤییە رەهەندێن جیاوازێن هزرێ وەكو هزرا رەخنەیی، داهێنەرانە و بەرپرسیار ژی بهێنە فێركرن. (سعید ناجی، ١٣٨٣، ١٠٢) پەرتووكا (هزر د پەروەردە و فێركرنێدا - ٢٠٠٣) ب دووماهیك پۆلینا لیپمەنی بۆ پارادایما نوو دهێتەهژمارتن. (فاكمه عشمت مدارفرد و دیگران: ١٣٩٧ :١٠٤)

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەری زاخۆ بۆ ڤەكۆلینێن كوردی

۱.۱.٤.۲. هزرا ڕەخنەیی:

لیپمەن دیار دکەت کو پرسیارا هەرە بەربەرلاڤا زۆربەیا مامۆستایان ئەڤەیە : ئەم ژ کیڤە بزانین ئەم د وانەگۆتنا خوەدا هزرا ڕەخنەیی بکاردهینین یان ژی نە؟" بۆ زانینا بەرسڤا ئەڤێ پرسیارێ پێدڤییە هندەك پیڤەران دەستنیشان بکەین. ب ئەڤی ڕەنگی ل دویڤ نێرینا لیپمەنی، ئەو هزر ڕەخنەییە کو خوەڕاستڤەکەر بیت، ل هەمبەر دەورووبەری هەستیار بیت، ل دویڤ پیڤەران بیت و ناڤبژیڤانییێ بکەت. شیانا هزرا ڕەخنەیی ب ئێک ژ ئەوان چاپۆکییان دهێتە هژمارتن کو مرۆڤی بۆ هەلسوکەوت ل گەل پرسگرێکێن نوو و تایبەت بهێز دکەت و شیانێ ددەتێ. ئەڤ شیانە دبیتە ئەگەر کو ب مفا وەرگرتن ژ چاپۆکییا بەلگەهینان و شیانا شرۆڤە و ڕاڤەکرنێ باشترین هەلبژارتنێ ئەنجام بدەت و بشێت بڕیارەکا دروست و ب بها بدەت. (دنیا گندم کار و دیگران:۱۳۹٤:)

خوە ڕاستڤەکرن، ژی ژ مفایێن سەرەکیێن گوهۆڕینا پۆلێ بۆ جڤاکەکێ ڤەکۆلەرە. د جڤاکەکێ ب ئەڤی ڕەنگیدا قوتابی نە ب تنێ ل دۆر بابەت و چەمکێن جیاوازێن فەلسەفی ، ڕەوشتی و جڤاکی هزر دکەن بەلکو هزرێ د هزرێ ژیدا دکەن داکو شاشی و تێکەلکرنێن هەڤدوو ڕاستڤەبکەن.

هندەك ژ ڕەفتارێن پەیوەندیدار:

۱. قوتابی هزرا شاشا ئێکدو دەستنیشان دکەن.

۲. قوتابی دانپێدانێ ب هزرا خوە یا شاش دکەن.

۳. قوتابی دەربڕینێن مژدار د ناڤ دەقیدا دەستنیشان دکەن.

٤. قوتابی دەربڕینێن مژدار د ناڤ دەقیدا شرۆڤە و زەلال دکەن.

٥. قوتابی داخوازا هینانا بەلگە و هۆکاران دکەن.

٦. قوتابی نارێکی و نەگونجانان دەستنیشان دکەن.

قوتابی گریمانەیێن شاش و بەلگەیێن باوەرپێنەکری د ناڤ دەقیدا دەستنیشان دکەن. (Matthew Lipman:2003:224)

هەستیاری ل هەمبەر دەوروبەری، سیمایەکێ دییێ هزرا ڕەخنەیی ئەڤەیە کو ئەڤ جۆرە هزرە، د ناڤ ئەوی دەقی یان دەروبەرێ کو دروست دبیت، هەستیارە. هەستیاربوون ل هەمبەر دەوروبەری ب واتایا هەبوونا هزرەکا کویرە ل هەمبەر بابەتێن وەکو:

۷. قوتابی دشێن جوداهییێن هوورێن واتایی کو ژ ئەنجامێ جوداهییێن کەلتووری پەیدا دبن دەستنیشان بکەن.

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەرێ زاخۆ بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

٨. قوتابی دشێن جوداهیێن هووریێن واتایی کو ژ ئەنجامێ جوداهیێن بۆچوونان یان بۆچوونا کەسۆکی پەیدا دبن دەستنیشان بکەن.

٩. قوتابی دشێن جوداهیێن ژ ئەنجامێ جوداهیێن زمانی، ڕەفتاری و کەلیشەیی دەستنیشان بکەن.

١٠. د وەرگێڕانا دەقەکیدا، جوداهیا واتاییا هندەك پەیڤان و زاراڤەیان د کەلتوور و زمانێن جودادا ل بەر چاڤ بگرن.

١١. هەروەسا د لێگەڕیانا فەلسەفییا قوتابییاندا دهێتەدیتن کو ئەو پێکۆلێ دکەن ڕاڤەکرنەکا دروست بۆ دەقی بکەن و د ڕاڤەکرنا خوەدا ئارمانجا ئاخفتنکەران ل بەر چاڤ دگرن،

١٢. نرخاندنا تشتان ل دویڤ دەوروبەری و دۆخێ تایبەتێ ئەوان و نە ل دویڤ یاسایێن گشتی و ل بەر چاڤ گرتنا ئەگەرا هەبوونا بەلگەیێن هەڤدژ د دۆخەکیدا،

هەروەسا پێکۆلێ دکەن کو جوداهیا د ناڤبەرا دۆخێن هەتا ڕادەیەکی وەکهەڤ کو ئەنجامێن جودا هەنە دەستنیشانبکەن، (Matthew Lipman:2003:224-225)

ل دویڤ پیڤەرەکی بیت، پیڤەر ل دەڤ لیپمەنی، بنەرەت، یاسا، بڕیار و ڕینیشاندەرەکە کو بۆ ناڤبژیڤانییێ دهێتەبکارهینان. پیڤەر پێدڤییە گرێدای ڤەکۆلینا هەیی بن، پێشینەیەکا باوەرپێکری هەبیت و کاریگەر و چالاك بیت.

هندەك ژ ڕەفتارێن پەیوەندیدار:

- بهایێن هەڤپشک، وەکو ئارمانج، مەبەست،
- ڕێککەڤتن، وەکو یاسا و ڕێسا، یەکجۆری، پێشینە، نەریت، نۆرم.
- بنەرەتێن هەڤپشکێن بەراوردکرنێ، وەکو ڕێزگرتنا هەڤپشک، سیمایێن هەڤپشک.
- پێدڤیاتی، وەکو سالۆخەت، یایاو دەستوور، سنوورداری، بڕیار
- نێرین، وەکو بیاڤێن گرنگی پێ دهێتەدان، چارچووڤ
- بنەما، وەکو گریمانە، پێشگریمانە، پەیوەندیێن چەمکی.
- یاسا، وەکو، یاسا، دەستوورنامە، یاسانامە، بەلاڤۆك، ڕێنیشاندەر
- ئستاندارد، کۆمەکا پیڤەران کو پێتڤییە ل دەڤ تشتەکی هەبن
- ڕاستی، ئەوا کو هەیە.
- تاقیکرن، لێگەڕیان بۆ مەبەستا زانین و ڤەدیتنێ

ناڤبژیڤانی ئەنجام و ئارمانجا سەرەکییا هزرا ڕەخنەییە. ناڤبژیڤانییەکا باش ژی پێدڤی ب ڕاڤەکرنەکا دروستا دەقی، تێگەهشتنەکا دروستا بهیستنان و بەلگەهینانەکا ڕازیکەرە.

هندەك ژ ڕەفتارێن پەیوەندیدار:

- شێورمەندی و گەهشتن ب ئەنجامان.
- بڕیاردان
- دەستنیشانکرن، ئەنجامێن داوییا لێگەڕیانێ
- چارەسەرییا ئاریشەیێن تیۆری یان ژیواری
- پۆلینکرن
- نرخاندنا کریار، خزمەتگوزاری، تشت، بەرهەم و ...
- جوداهی، د چارچووڤێ گریمانەیێن نەرێ
- پەیوەندی، د چارچووڤێ گریمانەیێن سەلمێنەر
- ڕەفتار، ئاخفتن یان کریارێن ئەنقەست. (Matthew Lipman:2003:225-226)

١.٤.٢.٢. هزرا داهێنەر:

د پێناسەیا لیپمەنیدا هزرا داهێنەر بریتییە ژ"هزر کرن ل دۆر چاوانییا دەربڕینا ئەوا کو هەژی دەربڕینێیە، چاوانییا چێکرنا ئەوا هەژی چێکرنێیە و چاوانییا ئەنجامدانا ئەوا هەژی ئەنجامدانێیە".

ل دەڤ لیپمەنی دانوستاندنێن ڕێکخستی، لۆژیکی د جڤاکەکێ ڤەکۆلەردا نابیتە ڕێگرەك د چالاکیێن داهێنەرانەیێن قوتابییاندا و بەروڤاژی ئەڤ پێشکێشکرن و باسکرنا نێرینێن جودا دبیتە ئەگەر کو شیانا داهێنانێ ل دەڤ قوتابی بئازریت و وەرارێ بکەت.

ب ئەڤێ ڕەنگی دانوستاندن (گفتگۆ) د ڕوونشتنێن لێگەڕیانا فەلسەفیدا بزوێنەرەکێ کاریگەرە بۆ پەیدابوون و بهێزکرنا هزرا ڕەخنەیی و داهێنەرانە. ل دەڤ لیپمەنی هزرا ڕەخنەیی ئەڤ سیمایە هەنە:

- ڕەسەنایەتی، هزر کرن ل دۆر بابەتێن ڕەسەن و نوو.
- بەرهەمهینەری، ل دەمێ ئاریشەیان، چارەسەرییێن گونجای پێشکێش دکەت.
- ئاشۆپ، وێناکرنا جیهانەکا گریمانەیی؟
- سەربخۆیی، ئەو ب خوە خوادن هزرە و نابیت بەری کو ئەو ب خوە هزرێ د بابەتیدا بکەت هزر و نێرینا کەسێن دی پەسەند بکەت. دەمێ پرسیار ژ ئەوی دهێتەکرن هزرا خوە دکەت و ل گۆرەی هزرا خوە بەرسڤ ددەت.
- تاقیکرن: بەردەوام گریمانەیێن جودا تاقی بکەت.
- نێرینا گشتی (گشتنێری)، گرنگیدان ب پەیوەندیا بەش و گشتێ ل دەمێ گەهشتن ب ئەنجامان.

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەرێ زاخۆ بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

• دەربڕین، هزرا داهێنەر دەربڕینێ ژ خودانێ هزرێ و هەروەسا هزرێ ب خوە ژی دکەت.

• ب خوە –سەلماندن، پێکۆلا بەردەوام ژ بۆ دەربازبون ژ قۆناغێن بووری.

• ئەنتیکەیی، پەیدا کرنا حێبەتیبونێ.

• داهێنان

• ئازراندنا هزرا داهێنەر، هزرا ڕەخنەیی ب تنێ بزوێنەرێ خوەشی و شادی و ژێژێ ل دەڤ کەسێن دی نینە، بەلکو هندەک جاران هزرا داهێنانێ ل دەڤ کەسێن دی ژی دئازرینیت.

• داهێنەری، هزرەک دشێت وەکو چارەسەرییەك بۆ ئاریشەیەکێ بهێتەپەسەندکرن. هزرا داهێنەر بریتییە ژ هژمارەکا ئاریشە و هزرێن بۆ دلخوەشکەر ژ پێخەمەت چارەسەرکرنا ئەوان. (Matthew Lipman:2003:246-247)

• ب مفا بوون، گەهشتن ب ئەنجامێن مفادار.

• نووخوازی، پێشکێشکرنا چارەسەری و گریمانەیێن نوو.

ل دویڤ نێرینا لیپمەنی چ سنوورەك بۆ ئەڤێ لیستێ نینە و دشیچت بەرفرەهتر بیت.

١.٤.٢.٣. هزرا بەرپرسیار:

ل دویڤ باوەرا لیپمەنی هزرا بەرپرسیار شێواز یان ڕەهەندەکە ژ هزرێ کو واتایەکا دوو ئالی هەیە: چونکی ژ لایەکیڤە ب واتایا هزرکرن و نێگەرانییێ دهێت ل دۆر ئەو بابەتێ کو هزر تێدا دهێتەکرن و ژ لایەکێ دیڤە نیگەران بوونە ل هەمبەر شێوازێ هزرکرنا مرۆڤی ب خوە. ب نێرینا لیپمەنی بێی چاڤدێری، هزر ژ بهایان دێ یا ڤالە بیت. ل دەڤ لیپمەنی هزرا بەرپرسیار چەندین جۆر هەنە:

• هزرا ڕێزگر، واتە گرنگیدان ب ئەوی تشتی یێکو گرنگە. چ تشتەك باشتر ژ تشتەکێ دی نینە، لێ دەمێ ژ ڕوانگەهەکا تایبەتڤە بەرێ خوە ددەینێ، وەکهەڤی و جوادهێن دناڤبەرا ئەوان دهێنە زانین و ڕێز لێ دهێتەگرتن. (Matthew Lipman:2003:265) دەریاچەیەك نە باشترە و نە خرابترە ژ ئوقیانووسێ، گرەك نەباشترە و نە خرابترە ژ چیای. ب تنێ ل هندەك بیاڤێن تایبەت ئەم ئەوان ل دویڤ پەیوەندیی و بهایڤە دهێنەنرخاندن. (Matthew Lipman:2003:265-266)

• هزرا سۆزداری، هزرا سۆزداری چەمکەکە کو وەکو لەیزەرێ ژ دووانەییا هۆکار و هەستان دەرباز دبیت. ب هزرا (Martha Nussbaum) هەست جۆرەکێ هزرکرنێیە. وەکو هزرکرنێ دشێت یا مژدار بیت. ئەرەستۆ و ڕۆسۆ دبێژن کو کەسەك دشێت هەستێن نەوگنجای هەبن، بۆ نموونە نیگەران بوون ل هەمبەر هەبوونا سامانی یان ناڤودەنگییێ. (Matthew Lipman:2003:266) هزرا سۆزداری هەر هەمان هەیەجانێن مرۆڤینە. لیپمەن هەیەجانان ب شێوازەکێ ناڤبژیڤانی و

جۆرەکێ هزرکرنێ دزانیت کو وەکو هەر جۆرەکێ دییێ ناڤبژیڤانی یان هزرکرنێ ڕەنگە تووشی شاشییێ ببیت. (Matthew Lipman:2003:266-267)

- هزرا چالاك، لیپمەن ژێلی هەیەجانان، هندەك کریارێن مەعریفی ب هزرا بەرپرسیار دهژمێریت و ب هزرا چالاك ب ناڤ دکەت. ئێک ژ جۆرێن ئەڤێ هزرێ، ئەو کریارن یێن کو بۆ پاراستنا بیاڤێن ب بها ئەنجام ددەت. واتە ل دویڤ پاراستنا بهایێن ئەبستراکت دچن. وەکو دەمێ مرۆڤ پێکۆلێ دکەت شێوەیێ گەنجاتییا خوە بپارێزیت. لۆژکناس بۆ گەهشتنا ئەنجامێ ڕاستییەکێ ل بنەرەتێ بەلگەهینانێ دگەڕێن، وەرگێر ژی ل پاراستنا واتایێ دگەڕێن. جۆرەکێ دییێ هزرا چالاك ب ڕێکا چالاکییێن پیشەییێن وەکو وەرزشکرنێ دهێنەئەنجامدان. (Matthew Lipman:2003: 267)
- هزرا ئەرێنی،مەبەست ژ هزرا ئەرێنی، هزرکرنە ل دۆر بیاڤێن هەژی و بهادار و ڕەوشتی؛ واتە زارۆك پێدڤییە بشێن بابەتێن ڕەوشتی دەستنیشان بکەن و ب شێوەیەکێ لۆژیکی هزرێ د ئەواندا بکەن. واتە، ئەو هزر ئەرێنییە یا کو ل شوینا هزرکرن د بابەتێن بێبهادا هزر د بابەتێن بهاداردا بکەت.
- هزرا هەڤدلی، واتە خوە دانان ل جهێ کەسەکێ دی یان د دۆخەکێ دیدا. واتە مرۆڤ ژ هەست، نێرین و ئاسۆیێن هزرکرنا خوە دەربکەڤیت و خوە دانیتە جهێ کەسەکێ دی و دۆخەکێ دی، ب ئەڤی ڕەنگی مرۆڤ دشێت د کەسێ بەرامبەر بگەهیت.

ڕەهەندێن هزرا فەلسەفی	پێکهێنێن هزرا فەلسەفی		
هزرا ڕەخنەیی	هزرکرن ل دۆر هزرێ	خوە ڕاستڤەکرن	هزر ب خوە بکەڤیتە ل ژێر پرسیارێ، ڤەدیتنا خالێن لاواز و ڕاستڤەکرنا ئەوێ
		یێن دی ڕاستڤەرکن	ڤەدیتنا هەڤدژی و نەگونجانێ د دانوستاندنا یێن دیدا، ئاماژەدان ب شاشییان د بەلگەهینانانا یێن دیدا، نیشاندانا دەربڕینێن مژدارێن ئەوان، نیشاندانا پێناسەیێن شاشێن ئەوان و داخواز ژ ئەوان بهێتەکرن کو بەلگەیان بۆ گۆتنا خوە بهینن.
	ناڤبژیڤانی	ڤەکرنا مێشکی و ئامادەبوون ژ بۆ وەرگرتنا هزر و نێرینێن نوو، بەراوردکرنا تشتان و زانینا پەیوەندییا د ناڤبەرا ئەواندا، گرنگیدان ب پێڤەران ل دەمێ بەراوردکرنێ، بەلگەهینانا لۆژیکی.	
	هەستیاری ل هەمبەر دەورووبەر	گرنگیدان ب ڕەوش و دۆخێن ناوێزە و نەبەربەلاڤ، نرخاندنا تشتان ل دویڤ دەوروبەر و دۆخێن تایبەتێن ئەوان، ل بەر چاڤ گرتنا هەبوونا بەلگەیێن هەڤدژ، جوداهییا د ناڤبەرا دۆخێن هەتا ڕادەیەکی وەکهەڤ	

	یان دەقی	کو ئـەنجامێن جـودا هەنـە، ڕاڤـەکرنا دروسـتا ئـاخفتنێ و تێگەهشـتنا دروستا بهیستییان، گرنگیدان ب ئارمانجا ئاخفتنکەری د وەرگێڕان و ڕاڤـەکرنا ئاخفتنێـدا و ل بـەر چاڤ گرتنـا جوداهییـا واتاییـا هنـدەک پەیڤان و زاراڤەیان د کەلتوور و زمانێن جودادا.
هزرا داهێنەر		ڕەسـەناتی، نێرینـا گشـتی ، سـەربخۆیی، نوویـاتی، ئەزموونگـەری، خـوە - سـەلماندن، ئەنتیکەیی و ب مفا بوون.
هزرا بەرپرسیار		هزرا ڕێزگر، هزرا سۆزداری، هزرا چالاك، هزرا ئەرێنی، هزرا هەڤدلی

خشتەیی ژمارە(١): رەهەندین هزرا فەلسەفی و پیکهینین ئەوی

١.٤.٢.٤. بنەمایێن شێوازێ فێرکارییا (لیپمەن)ی:

بێگومان ژ بۆ گەهشتن ب دەرئەنجامێن وەرارا هزرییا زارۆکی، د چیرۆکێن فۆلکلۆریدا، پێدڤییـە هنـدەك بنـەمایان ب هەلـبژێرین و چـیرۆکان بێخینـە د چارچـووڤێ ئـەوان بنەمایانـدا و لـدویف ئـەوان بنـەمایان، ئاسـتێ هـزری و جـۆرێ وەرارا هزرییـا ئـەوان دەستنیشـان بکـەین. هەلبـەت د ئەڤێ پرۆسێسـێدا " بنـەمایێن شـێوازێ فێرکارییـا (لیپمـەن)ی هاتییـنە هەلـبژارتن، کـو بریتینـە ژ ئەڤان تایبەتمەندییان:

١. فێرکرنا پرسیارکرنێ، ب ڕێکا پرسیارێن پەیوەندیدار ب بابەتیڤە.
٢. وەرگرتنـا پەیوەنـدیێن لـۆژیکی د ناڤبـەرا بەرهـەڤکرییان/ پێکهاتـە و چـەقێن جۆراوجـۆرێن هزرەکی.
٣. دەرئەنجامێن دانوستاندن و سەرەدەرییان.
٤. شـرۆڤەکرن و ڕوهنکرنـا زاراڤـان و دویرکـەڤتن ژ پـەیڤێن چـەندواتایی یـان واتابـەرزە و ژێکژێککرنا هزرێن پەیوەست ب پرسیاران ژ هزرێن نەپەیوەست.
٥. نرخاندنا نەگونجانا ڕێچارەیان
٦. ناساندنا تیۆرێن بناخەییێن پرسیاران
٧. ژهەڤ ڤاڤارتنا ڕاستییێن لبەرچاڤ ژ ڕاستییێن نموونەیی
٨. سەدەم و بەلگەهینان بۆ ئەوان بیروباوەرێن کو بناخێ بڕیاردانێ بوونە.
٩. فێرکرنا ئەنجامگرتنا گشتی، ژ نموونەیێن پشکی بەر ب گشتیڤە چوون.
١٠. فێرکرنا هزرکرنا سیاسی.
١١. ڤەدیتنا شاشیێن بەلگەیێن دەستکرد و نەدەستکرد و ناساندنا سەفسەتێ ژ بەلگەیێن دروست و ڕەسەن.

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەرێ زاخۆ بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

١٢. فێرکرنا ڕەخنا ئاڤاکەر و گوهڕینا باوەران، ئەگەر ڕەخنەیەك هەبیت، کو دێ بیتە ئەگەرێ پەروەردەکرنا تێگەهشتنەکا بەرعاقل ژ خوە (سەربلندی) و ڕێزگرتنا دەوروبەران.

١٣. تێگەهشتن و تێگەهاندنا ئەوا د مێشکیدا.

١٤. فێرکرنا پەسەندکرن یان ڕەدکرنا بوچوونێن کەسێن دیتر.

١٥. فێرکرنا بلندکرنا ئاستێ پەیوەندیێن لۆژیکیێن گرنگ د باوەر و کریاراندا. " (میهن پناهی:١٣٩٠: ١١ -١٢)

کەواتە باشترین ڕێک، هەلبژارتنا ڕێکا وەرارا هزرییە ب ڕێکا چیرۆکان و هەورەسا:

١. فەرە بزانین کو دانوستاندن باشترین چارەسەرییێن گەهشتن ب هزرا سەرەکیا نڤیسەریە.

٢. چیرۆکێن فۆلکلۆری، بەهرا پتریا جاران ب پرسیارێن ڕەخنەیی دەستپێدکەت.

٣. خالێن باشێن چیرۆکان:

A. ب هێز کرنا ڕەوشتی

B. ژناڤبرنا کەرب و کینان

C. درەو نەکرن

D. تورە نەبوون

E. شەڕنەکرن

٤. ڤەگێڕ ژ بۆ گەهاندن و کاریگەریا پترا بابەتێ چیرۆکێ، مفای ژ ڕیتمێ وەردگریت، کو بێگومان ئەڤ ڕیتمە پتر هاریکارە ژ بۆ تێگەهشتن و ژ بەرکرنێ و ئەڤ ژبەرکرنە ژی دبیتە هۆکارێ دووبارە کرن، و ئەڤ دووبارەکرنە ژی وەل ل زارۆکی دکەت کو هزر دوان ڕویدانان‌دا بکەت و وەرارێ بێخیتە هزرێن خوە.

بەندێ دوویێ: ڕۆلێ ئەدەبیێ چیرۆکێن فۆلکلۆرییێن زارۆکان د وەرارا هزریا ئەواندا/ مۆدێلا مەتیۆ لیپمەن چیرۆکا (کێژا تەڕا جان) وەك نموونە

٢.١.١. شرۆڤەکاریا (چیرۆکا کێژا تەڕا جان) ل دویڤ مۆدێلا (مەتیو لیپمەن)ی:

بێگومان یا خۆیایە کو هەر دەقەك هەلگرێ چەندین هزرێن جۆراوجۆرن و هەر خوینەرەك ل گۆرەی تێگەهشتن و زانین و ژیێ خوە ل دەقی دگەهیت و و ب ئەڤێ تێگەهشتنا خوە کاریگەریێ دئێخیتە سەر خوە و لسەر کەسێن دەوروبەری خوە. هەرچەندە ڕەنگە ئەو کاریگەری یا کێم بیت لێ ب بورینا دەمی کاریگەری زۆرترو زۆرتر لێدهێت و ڕەنگە ببیتە پشکەك ژ کەسایەتییا ئەوی و ببیتە ئامرازێ سەرەکیێ چێکەرێ کارەکتەرا ئەوی.

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەرێ زاخو بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

ل دویڤ مۆدێلا لیپمەنی، دروستبوونا کەسایەتیان بەندە ب وەرارا هزرییا ئەوان و ئەڤ وەراره ژی ب چەندین پرسیاران یان د چەندین قۆناغانرا دەرباز دبیت، هەتاکو بشێت کاریگەریێ بێخیتە سەر دەورووبەرێن خوە. لەورا هەر لسەر ئەڤی بنەمای دێ شێین بێژین کو ژ بۆ ئەڤێ کاریگەریێ پێدڤییە هەر تاکەك ب خواندنا چەندین جارێن چیرۆکان، بچیتە دناخێ ئەوان چیرۆکاندا و ب کومەکا پرسیار و بەرسڤێن بەرعاقلێن خوە و پێکڤە گرێدانا گشت بەند بەندێن چیرۆکی، بگەهیتە ئەنجامەکا دیارکری.

ئەگەر ئەم ب هویری و لدویڤ بنەمایێ، مۆدێلا (لیپمەن)ی بەرێ خوە بدەینە ئەڤێ چیرۆکێ -کێزا تەڕا جان (سادق عەبدولخالق شۆشی: ٢٠١٥: ١٨٨ -١٩٦) -گەلەك ب رێك و پێکی دێ بەندبەندێن بهرا پترییا خالێن ئەوی مۆدێلی لسەر ئەڤی دەقی نیشان دەین.

دەستپێکا چیرۆکێ، دەمێ کێز ژ مال دەردکەڤیت و ژ زاردەڤێ ڤەگێریڤە، دچیتە د ناڤ خالا (چارێ)دا: (شرۆڤەکرن و رۆهنکرنا زاراڤان و دویرکەڤتن ژ پەیڤێن چەندواتایی یان مژدار واتابەرزە و ژێکڤێککرنا هزرێن پەیوەست ب پرسیاران ژ هزرێن نەپەیوەست.)

"کێزەك هەبوو، خۆ د سۆری ڤەدا، خۆ د شینی ڤەدا، پەڕەکێ پیڤازێ ب سەرێ خۆ دادا، ڤێلیچەکا کەزانان کرە پێت خۆ و چو سەرێ دورپانەکێ ل هیڤییا ئێکی روینشت، دا شوی پێ بکەت."

ل ئەڤێرێ ب رێکا رێزکرنا کۆمەکا رەفتاران، (خۆ د سۆری ڤەدا، خۆ د شینی ڤەدا، پەڕەکێ پیڤازێ ب سەرێ خۆ دادا، ڤێلیچەکا کەزانان کرە پێت خۆ) خوینەری بەرەڤ هزرا سەرەکی دبەت و مەبەستێ (دا شوی پێ بکەت) **دەستنیشان دکەت.** هەروەسا د بەردەوامییا چیرۆکێدا، ئێکەم پرسیار ژ لایێ ئێکەم کەسێ کو کێزا تەڕا جان دیتی، دهێتە کرن و ب ئەڤێ چەندێ، دچیتە د (خالا ئێکێ) یا مۆدێلا لیپمەنیدا:(فێرکرنا پرسیارکرنێ، ب رێکا پرسیارێن پەیوەندیدار ب بابەتیڤە.)

" وەکی شڤان نێزیک بووی گۆتە کێزێ: کێزێ ئەڤە دێ چ کەی؟"

بێگومان ئەڤە ئێکەم پرسیارە کو ب شێوەیەکێ لۆژیکی، ژ لایێ شڤانیڤە بۆ کێزێ دهێتە ئاراستە کرن -هەلبەت ئەڤ شێوازێ پرسیارکرنێ ژ لایێ ڤەگێریڤە، بۆ گوهداری دهێتە نیشاندان - چونکی کێزێ ل ئەڤێ سپێدەیێ و لسەرێ دوورپانیێ ب شێوەیەکێ گەلەك جوان و سەرنجراکێش یا راوەستیای، لەورا زۆر ئاساییە کو ب ئەڤی رەنگی پرسیار ژێ بهێتەکرن. لێ یا گرنگتر بەرسڤا کێزێیە، دەمێ ب رێکەکا دیتر شێوازێ پرسیار کرنێ، (خالا ئێکێ) نیشا شڤانی ددەت. کێزێ گۆتی:

" وەی کێز و مێز

ل بەر دەرێ خانییێ بابێ تە بوونە رێز

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەرێ زاخۆ بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

ما ناڤێ من کێزە؟ "

هەروەسا:

" بیژە ب خیر و شاهی، تو ژ کیڤە تیی

و دێ کیڤە چییە؟ " [١]

و شڤان -پشتی هینگێ، مشک ژی ئەڤێ پرسیارێ دکەت -ژی د بەردەوامییا گفتگۆیێدا دبێژیت:

" ستیێ!

ب شمکا ڕەقرەقییێ

ب چارا بندەقییێ

ب خێر و شاهی، تو ژ کیڤە تێی و کیڤە دێ چییێ؟"

ئەڤ شێوازێ پرسیارکرنێ، (خالا ئێکێ) بەردەوام دبیت، و (مشک) ژی هەر ب ئەڤی ڕەنگی پرسیارێ دکەت. هەروەسا ئەڤ شێوازێ دروستێ پرسیارکرنێ د بەردەوامییا چیرۆکێدا دهێتەدیتن:

" شڤانی گۆت: تو شوی ب من ناکەی؟"

" مشکی گۆتێ: تو شوی ب من ناکەی؟

کێزێ گۆتێ: دێ من ب چ قوتی؟ "

یان دەمێ کێزێ دکەڤیتە د ئاڤێدا و ب ڕێکا سیارەکێ داخوزا هەڤکارییێ بۆ مشکی دهنێریت، هەڤالێن سیاری پرسیارا گیرو بوونا ئەوی ژێ دکەن:

" هەڤالێت وی گۆتێ:

تو کەلەك ڤەمایی، تە خێر بوو؟ "

هەروەسا پشتی کێزێ د دیزا مەزنا دووینێدا دمریت، هەر ئێک ژ کارەکتەرێن (سیار، مێرك، ئاڤ، گارس، دار، قەلێ، کچک، بابێ کچکێ) لدویڤ ئێک پرسیارا (خالا ئێکێ) شێوازێ مرنا کێزێ دکەن:

" کاڤەکێ سیارەك د وێرێرا هات، بەرێ خۆ ددەتێ تژی سەر سەرێ مشکی خۆلییە، وی ژی گۆتێ: مشکۆ، ئەڤە تە خێرە؟ "

" کاڤا مێرکی سیار دیتی گۆتێ: هۆ سیارۆ، ئەڤە چ ب سەرێ تە هاتییە، تە شاشکا خۆ هوسا شینکری؟ "

" کاڤا ئاڤێ دیتی کو مێرکی مەڕك د قوینا خۆ قوتایی، گۆتە مێرکی: ئەڤە تە بۆچی مەڕك د قوینا خۆ قوتایە؟ "

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەرێ زاخۆ بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

" ئاڤ چوو کەهشتە سەرکارسی، کارسی گۆتە ئاڤێ: ئاڤێ ئەڤە تە خێرە تو هوسا شێلی بووی؟ "

" داری گۆتە کارسی: تە بۆچی کولیێت خۆ نخوین کرنە؟ "

" قەلێ گۆتە دارێ: تە بۆچی بەلگێت خۆ وەراندینە؟ "

" کچکێ گۆتە قەلێ: ئەڤە تە خێرە تو هند سەرێ خۆ ل دارێ ددەی هەتا خوین د سەرێ تە هاتی؟ "

" بابێ وێ گۆتێ: ئەڤە تە بۆچی دەوین ب سەرێ خۆدا کرییە؟ "

ئەڤە ژی هەروەکی د بنەمایێن شێوازێ فێرکارییا (لیپمەن)یدا هاتین، بنەمایێ فێرکرنا چاوانییا ئاراستەکرنا پرسیارانە ب شێوەیەکی کو ڕاستەوخۆ گرێدای بابەتێ گفتگۆیێ بن.

شرۆڤە

هەروەسا د بەردەوامییا خالا چارێ ژ نموونا لیپمەنی، دێ بینین کو ل گەلەك جهێن چیرۆکێ، کارەکتەر ب شرۆڤە و ڕوهنکرنێن پێویست ڕادبیت داکو کارەکتەرێ بەرانبەری خوە باشتر تێبگەهینیت. بۆ نموونە دەمێ کێزێ بەرسڤا شڤانی ددەت و خوە ددەتە نیاسین:

" ناڤێ من ستییە

ب شمکا ڕەقرەقییە

ب چارا بندەقییە "

کێز ب ڕێکا بکاهینانا ئەڤی بنەمای، خوە ددەتە نیاسین و بۆ ئەڤێ چەندێ ژی مفای ژ سیمایێن ئەرینی وەردگریت و دوور ژ خوە شکاندن و کێمتر دیتن.

د بەرسڤا شڤانیدا، دەمێ باس ل شویکرنێ دکەت، دچیتە د خالا (سێزدێ)دا: (تێگەهشتن و تێگەهاندنا ئەوا د مێشکیدا.) دبێژیت:

" ئەز دێ چم شوی کەم."

و دەمێ باس ل جۆرێ لێدانێ دهێتە کرن و د بەرسڤا قوتانا کێزێدا، مشک دبێژیت:

" دێ تە ب کوریکا خۆ قوتم.

کێزێ گۆتێ:

باشە، دێ شوی ب تە کەم."

د بەردەوامییا چیرۆکێدا گەلەك جاران ب ڕوونی هزر و جۆرێ تێگەهشتنا کارەکتەران هاتینە دیارکرن:

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەرێ زاخۆ بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

" کێزێ گۆتێ: جوامێرۆ ئەز کەلەکا برسیمە!
مشکی گۆتێ: هەتا تو بالاڤا خۆ دکەی، منێ زانی داوەتا کورێ حاکمییە، ئەز دێ چم (کوتلکەکێ) ژ لەکەنەکێ ئینمە دەرێ، و دێ ڕەڤینم، دا ئەز و تو بخۆین."

واتە هەم کێز و هەم مشک ب دروستی، ئەوا د مێشکێ خوەدا بۆ هەڤدوو باس دکەن، ب تایبەت مشک. چونکی زۆر ب هویری گشت ئەو پیلانا د مێشکێ خوەدا دانای، بۆ کێزێ ڤەدگێریت.

یان ژی دەمێ (سیار) باس ل چیرۆکا خوە لدور دەنگەکی ل دەشتێ دکەت:

" سیاری گۆتێ:
ئەز ل دەشتێ ڤەمام، من دەنگەك کولێبوو گازی دکر:
هۆ سیارۆ،
((تو ب شەن کەی
تو ب مەن کەی
تو ب مەتالێ خۆ یێ حەفت ڕەنگ کەی
ل دیوانا میر دەنگ کەی
بێژە: مشکێ مە
لەپسیخورێ مە
ددانگرێ مە
کێزا تە
یا کەتییە بنێ ئاڤێ، ڤێ کاڤێ
کاڤەکا دی نەکەهییێ
دێ خەندقیت))"

کێز د ئەڤێ داخوازیێدا ب هەستکرن ب شەپرزەیی و مەلولیییەکا زۆر، لاڤەیان بۆ سیاری دکەت و گشت حەز و ئارەزو و داخوازیێن خوە پێشکێشی ئەوی دکەت و زێدەباری هندێ کو حەزژێکرن و ڤیانا خوە بۆ مشکی دیاردکەت.

یان دەمێ دلێ مشکی دچیتە خوارنەکێ:

" چەند هەیامەك پێڤە چوو، مشکی گۆتە کێزێ: حورمەتێ دلێ من کەلەکێ دچیتە دووینێ."

هەرچەندە ئەگەر ژ چارچووڤێ دانوستاندنا کارەکتەرێن ئەڤێ چیرۆکێ ب دەرکەڤین، خالا سێزدێ ل دەڤ ڤەگێڕی ژی ب زەقی دیار دبیت، چونکی ئەوا د مێشکێ خوەدا ب ڕوهنی بۆ گوهدارێن خوە دبێژیت و ئەوان ژ هندەك مەرەمێن کارەکتەران هایدار دکەت. بۆ نموونە، دەمێ مشک و کێزی بۆ جارا ئێکێ دچنە بالاڤێ و ڤەگێڕ وەسفا چوونا سەر بالاڤێ دکەت:

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەرێ زاخۆ بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

" هەر دوو ڕابوون کارێ بالاڤێ کرن، مەنجەلکا وان قەلپێ کویزێ بوو، تەنەکا وان قەلپێ بەڕوویێ بوو، ترارکێ وان قەلپیچکا کەزانێ بوو، شوینکێ وان دویلکێ مێویزێ بوو، شاشکا مشکی دەزیێ دۆلابێ بوو. ئەڤە هەمی مشکی لێکدان و کرنە پشتا خۆ، ڕێکا خۆ گرت، چوون دا بالاڤێ بکەن."

زێدەباری هندێ ب لێکدانا جۆرێ قوتانا شڤانی ب مەڕێ و قوتانا مشکی ب کوریێ بەر ب ئەنجامەکیڤە دچیت و ب ئەڤێ چەندێ، دێ چیتە د قۆناغا (نەه)یدا: (فێرکرنا ئەنجامگرتنا گشتی، ژ نموونەیێن پشکی بەر ب گشتیڤە چوون.)

یا خود دەمێ کێزێ باس ل ئەنجامێ کەتنا خوە دناڤ ئاڤێدا دکەت:

" کێزا تە،

کەزیزەرا تە

یا کەتییە بنێ ئاڤێ، ڤێ کاڤێ

کاڤەکا دی نەکەهییێ

دێ خەندقیت"

سەرەڕای ئەڤێ چەندێ و د بەردەوامییا مانا مشک و کێزێ لگەل ئێک، و لدویڤ داخوازییا کێزێ ب هەڤڕا دچنە بالاڤێ:

" هەیامەکێ کێز و مشک مانە دگەل ئێک، ڕۆژەکێ کێزێ گۆتە مشکی: جوامێرۆ، ئەم کەلەکێت قرێژی بووین، دا ڕابین بچینە بالاڤێ."

هەلبەت ئەڤ دانوستاندنە د چیتە د خالا (دوویێ)دا: وەرگرتنا پەیوەندیێن لۆژیکی دناڤبەرا بەرهەڤکرییان و چەڤێن جۆراوجۆرێن هزرەکی. چونکی باس لێکدانا هندەك کاران دکەت کو ژ ئەنجامێ هندەکێن دی یێن پەیدا بووین و ئەو ژی پشتی مانا گەلەکا ئەوان لگەل ئێک، یێن قرێژی بووین و پێدڤیە ب بالاڤەکێ ئەوێ قرێژی ژ خوە ڤەکەن، لەوڕا ئەم ئەڤێ داخوازییا لۆژیکانە ژ کێزێ دبیهیسین.

هەروەسا دەمێ لدۆر خوارنا دەوینێ، مشک شیرەتان ل کێزێ دکەت:

" بەلێ کاڤا تو دلێنێی د دیزەکا بچویکدا بلێنە، و ب هسکویکا دەستک درێژ تێکڤەدە."

ب بکار هینانا دیزا بچویک و هسکویکا دەستک درێژ، پەیوەندییەکا لۆژیکی دهێتە دیتن، چونکی ل دویڤ بچویکی و کورتییا کێزی، ئەڤ جۆرە بکارهینانە باشترین ڕێکێن لێنانا دەوینێ بوویە.

لێ یا گرنگتر ئەوە دەمێ ژ بۆ دەستنیشانکرنا جهێ بالاڤێ گەنگەشێ لگەل هەڤدوو دکەن، کو ئەو ژی ب ڕەخنەگرتن ژ جە و بوچوونێن هەڤدوو و ل دویماهیکێ ب هەڤڕا لسەر جهەکی ڕێک

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەرێ زاخۆ بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

کەڤتن و هەلبەت ئەڤ جۆرە گەنگەشەیە ژی دچیتە د خالا (دوازدێ)دا: فێرکرنا ڕەخنا ئاڤاکەر و گوهرینا باوەران، ئەگەر ڕەخنەیەك هەبیت، کو دێ بیتە ئەگەرێ پەروەردەکرنا تێگەهشتنەکا بەرعاقل ژ خوە (سەربلندی) و ڕیزگرتنا دەورووبەران.

" کێزێ گۆتێ: باشە دێ چینە کانییا میران.

هندی مشکی گۆتێ: کچێ دا بچینە کانییا فەقیران.

نە هەرێ، کێز د بەڕڕا نەچوو."

هەروەکی دیار د ئەڤێ گەنگەشا ڕەخنەییدا، کێز د شێت هزرا خوە ب سەپینیت و مشك ژی پەسەندا ئەوێ هزرێ دکەت.

لێ ژ هەمیان گرنگتر، دویماهیکا چیرۆکێیە، دەمێ بابێ کچێ ب شێوەیەکێ لۆژیکانە سەرەدەریێ لگەل ئەوێ کارەساتێ دکەت، ئەوا ب سەرێ مشکی هاتی و گشت هەڤخەمێن مشکی و مشکی ب خوە ژی، بۆ دۆخێ ئاسایی دزڤرینیتەڤە:

" بابێ کچێ ڕابوو سەرێ کچا خۆ شویشت و دلەدلییا وێ دا و چوو نک قەلێ سەرێ وێ دەرمان کر و چوو نک دارێ، ئینا دارێ ژی خەملا خۆ زڤراندەڤە و چوو نک کارسی ژی کولیییێت خۆ ڕاست کرنەڤە و کەهشتە نک ئاڤێ، ئاڤ زەلال بوو، دەست دا مەڕکی ژ قوینا مێرکی ئینا دەرێ، و چوو نک سیاری دلەدلییا وی ژی دا. سیار ژی شاشکا خۆ کوهۆڕی و هەمی پێکڤە هاتنە نک مشکی دلێ وی ژی خۆشبوو، وی ژی خۆلی ژ سەرێ خۆ داقوتا."

ل دەمێ بالاڤێ خوینەر دێ شێت بەر ب خالا (چاردەی)ڤە بچیت: (فێرکرنا پەسەندکرن یان ڕەدکرنا بوچوونێن کەسێن دیتر.) چونکی زۆر ب ئاسانی بوچوونا مشکی ژ لایێ کیزێڤە دهێتە ڕەدکرن و پشتی جیگۆرکێ ل چەند جهەکان، جهەك لدویڤ دلێ کێزێ دهێتە دەستنیشانکرن:

" چ ئاڤا دکەهشتنێ، کێز دا بێژیتە مشکی: ئەم ل ڤێرێ بالاڤێ ناکەین.

هەرچوون هەتا کەهشتینە نیڤا دەشتەکێ شوین پێ دەوارەکی دیتن، هندەك ئاڤ لێ ڤەمایی،

کێزێ گۆتە مشکی: ئەڤ کانییە یا باشە، دێ ل ڤێرێ بالاڤا خۆ کەین.

مشکی تشتێت بالاڤێ ژ پشتا خۆ دانان و دەست هاڤێتێ سەرێ خۆ شویشت."

زێدەباری ئەڤێ چەندێ و د پرسیار و بەرسڤێن کارەکتەرێن چیرۆکێ و د هەڤبار و هەڤخەمییا لگەل مشکیدا، بیروبوچوون و هزرێن هەڤ پەسەند دکەن و ئەڤ پرۆسێسە ژی هەر ژ دەستپێکا کارەساتا ب سەرێ مشکی هاتی، هەتا دویماهیکێ، یا بەردەوامە. ئەو ژی دەمێ هەر ئێک ب شێوازێ خوە و لدویڤ بوچوونا کەسێ بەرامبەر، هەڤخەمییا خوە دیار دکەت:

" سیاری ژی شاشکا خۆ شین کر."

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەرێ زاخۆ بۆ ڤەکولینێن کوردی

"مێركی ژی، تازه مەڕك د قوینا خۆ قوتا."

"كاڤا ئاڤێ كولێبووی مێركی وەكۆت، وێ ژی خۆ شێلی كر."

"كارسی ژی كولییێت خۆ نخوین كرن."

" دارێ ژی بەلگێت خۆ وەراندن."

" قەلێ ژی سەرێ خۆ ل دارێ دا هەتا شكەستی و خوین ڤێدا هاتی."

" كچكێ كاڤا ئەڤە كولێبووی وی ژی مەنجەلۆكا دووینێ ب سەرێ خۆدا كر و چوو نك بابێ خۆ."

هەروەكی دیار هەمی كارەكتەران بوچوون و هزرێن هەڤالێن خوە یێن پەسەند كرین و لدویڤ گۆتنا ئەوان جۆرێ هەڤخەمییا خوە یا دیاركری.

لێ د بەردەوامییا ڕویدانێن چیرۆكێ و جۆرێ دیتنێن شاشێن كێزێ و نەگوهدارییا ئەوێ، ئەنجامێن نەباش دهێنە د ڕێكا كێزێدا، واتە هەر وەكی د خالا (پێنجێ)دا هاتی: نرخاندنا نەگونجانا ڕێچارەیان، ئەو ڕێچارەیێن ئەوێ دیتین د شاش بوون.

" مشك چوو قەستا مالا حاكمی كر، هەیامەكێ كێز ما مشك نەزڤڕیڤە، كاڤەكێ بۆچی پێ كێزێ ناتەحسیت و دكەڤیتە د ئاڤێدا؟ هندی كێزێ كر و نەكر نەشیا ژ ئاڤێ بهێتە دەرێ."

و ب ئەڤێ چەندێ دكەڤیتە د ئاڤێدا.

هەروەسا دەمێ گوهدارییا بوچوونێن مشكی د چەوانییا لێنانا دووینێ ناكەتن ژی، د هەلبژارتنا ڕێچارەیێن خوەدا توشی شاشیان دبیت:

" كێز ڕابوو سەر خۆ دووین د دیزا مەزندا لێنا و دەست دا هسكویكا دەستككورتا دەڤمەزن پێ تێكڤەدا.

كاڤا كێز چوویە هنداڤ دیزێ هەلما دووینێ ل سەرو چاڤان دا، پێت وێ شل بوون، خۆ ب لێڤا دیزێڤە نەكرت، ئینا تەحسی كەتە د دیزێدا و كێز مر."

هەروەكی دیار ئەڤ شاشیێن كێزی ب خرابی ل ئەوێ زڤرین و توشی كارەساتەكا مەزن كر و ئەو داكوشتن و بێی كو بشێت یان دەلیڤە هەبیت بۆ خوە داخوازا هاریكارییێ ژ كەسەكی بكەت یان داخوازێن هاریكارییێن خوە بۆ مشكێ خوە ب هنێریت. لێ د بەردەوامییا كەتنا خوە د ئاڤێدا هندەك ڕاستی بۆ دیاردبن كو ڕەنگە بەری هینگێ هند ب گرنگی بەرێ خوە نەدایێ یان نەدیتینە و ب ئەڤێ كەتنێ ڕاستیێن گۆتن و شیرەتێن مشكی بۆ كێزێ دیار دبن. هەلبەت ئەڤ چەندە ژی دچیتە د خالا (حەفتێ)دا: ژهەڤ ڤاڤارتنا ڕاستییێن لبەرچاڤ ژ ڕاستییێن نموونەیی.

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەرێ زاخۆ بۆ ڤەكۆلینێن كوردی

" هەیامەکێ کێزێ دیت سیارەك یێ ژ وێڤە دهێت، دێ چیتە داوەتا مالا حاکمی، کێزێ کازی کرێ و گۆتێ:

هۆ سیارۆ...

((تو ب شەن کەی

تو ب مەن کەی

تو ب مەتالێ خۆ یێ حەفت ڕەنگ کەی

ل دیوانا میری دەنگ کەی

بێژە مشکێ مە

مشکۆڤرێ مە

لەپسیخورێ مە

ددانگرێ مە "

ب ستایش و مەدحان، داخوازا مشکی ژ بۆ ڕزگار کرنا ئەوێ د ئاڤێدا دکەت و هیڤیيان ژ سیاری دکەت کو ب زویترین دەم بگەهینیتە مشکی.

بێگومان ئەڤ پەیامە دگەهیتە مشکی، چونکی سیار گشت چیرۆکێ بۆ هەڤالێن خوە ڤەدگێریت و مشکێ دناڤ کونەکێڤە و ئەڤان ئاخفتنان بۆ لێک ددەتەڤە و بەر ب کێزا خوەڤ دچیت و ئەڤ جۆرێ لێکدانێ ژی دچیتە د خالا (سێیێ)دا: دەرئەنجام ژ دانوستاندن و سەرەدەرییان.

"مشکی خۆ ل کوتلکەکێ دا و ڕەڤاند، داوەتییا بەردا ب دویڤڤە، نە هەرێ مشکێ زیرەك بوو، ل دەرگەهێ دەرێ بەرێڤە بوو، ئێکسەر قەستا کێزێ کر، دا بەهیتێ هێژ نەخەندقی. کەهشتە کێزێ بەرێ خۆ ددەتێ هاها دێ خەندقیت، وی ژی کوریيا خۆ بۆ کێزێ داهێلا و کێز ئینا دەرڤە.

هەر دووکا پێکڤە کوتلکا خۆ خوارن و ڕابوون تشتێت خۆ لێکدان و مشکی ل پشتا خۆ کرن و چوونڤە و قەستا مالا خۆ کرن."

هەلبەت ئەگەر مشکی هیچ ئەنجامەك ژ ئەڤان دانوستاندنێن سیاری لگەل هەڤالێن ئەوی، ب دەستڤەنەهینابا، کێز دا مریت، لێ چونکی مشکەکێ زێرەك بوویە، زوی تێگەهشتییە و ب خارنڤە بەر ب مالا خوەڤە هاتییە و خێزانا خوە ژ مرنێ ڕزگار کرییە و ب دلخوشی فراڤینا خوە، کو ژ خوارنێن میر و حاکمانە دخوون.

هەروەسا د بەردەوامییا چیرۆکێدا، دەمێ کێز دکەڤیتە د دەوینێدا و مشک دهێتە مال و ل ستییا خوە دگەڕییێت ژی هەمان دەرئەنجامێن نەدیتنێ دبنە ئەگەر کو جارەکا دی بچیتە د ژوورڤە و هویرتر ل ئەوێ بنێڕیت:

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەرێ زاخۆ بۆ ڤەکولینێن کوردی

" مشک زڤریڤە مال، کێز نەدیت. هندی گازی کرێ و گۆتێ: ستییێ .. هۆ ستییێ کەسێ جاب لێ نەدا. مشک دەرکەڤتە دەرڤە، پرسیارا دەر و جیرانان کر، هەمییان گۆتێ: مەکێز نەدیتییە.

مشک زڤریڤە مال، چوو هنداڤ دیزا دەوینێ: دیت ستییا وی یا ب سەر دەوینێ کەڤتی و پەرێت لێ قژ بووین و یا مری."

بێگومان پشتی مرنا کێزێ، دۆخێ دەروونیێ مشکی دێ تێکچیت و خۆلییێ ب سەرێ خوە وەردکەت. بەری هەر کەسەکی (سیار)ەك دهێت و پرسیارا حالێ وی دکەت، لێ ژبەر دۆخێ دەروونیێ خراب و ئەو خۆلییا ب سەرێ خوە وەرکری بەرسڤێ ددەت و ئەڤ چەندە دچیتە د خالا (چارێ)یدا: شرۆڤەکرن و ڕوهنکرنا زاراڤان و دویرکەڤتن ژ پەیڤێن چەندواتایی یان واتابەرزە و ژێکژێککرنا هزرێن پەیوەست ب پرسیاران ژ هزرێن نەپەیوەست.

" کێزا تەڕەجوان

کەت دیزا پان

نەمان هەستیخان

مشکێ خۆلیسەر

سیارێ شاشک شین"

و ئەڤ پرۆسێسە یا بەردەوامە هەتا دگەهیتە مێرکەکی کو یێ سپینداران ئاڤ ددەت و مێرک پرسیارێ ژ سیاری دکەت:

"سیاری گۆتە مێرکی:

کێزا تەڕا جوان

کەتە دیزا پان

نەمان هەستیخان

مشکێ خۆلیسەر

سیارێ شاشک شین

مێرکێ مەرك قوین"

ئەڤ جۆرە پرسیار و بەرسڤە ژی دچیتە د خالێن (چار)یدا، ئەڤ چەندە ب شێوەیەکێ گشتی هەتا دویماهیکا چیرۆکێ ب پرسیار و بەرسڤان بەردەوام دبیت:

مێرکێ گۆتە ئاڤێ:

کێزا تەڕا جوان

کەتە دیزا پان

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەرێ زاخۆ بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

نەمان هەستیخان

مشکێ خۆلیسەر

سیارێ شاشک شین

مێرکێ مەرك قوین

ئاڤا شێل و بێل"

یان ژی د دانوستاندنا دناڤبەرا ئاڤ و گارسیدا:

ئاڤێ گۆتە گارسی:

کێزا تەڕا جوان

کەتە دیزا پان

نەمان هەستیخان

مشکێ خۆلیسەر

سیارێ شاشک شین

مێرکێ مەرك قوین

ئاڤا شێل و بێل

گارسێ سەرنخوین"

هەروەسا د بەردەوامییێدا، دار پرسیارا گارسی دکەت:

"گارسی گۆتە داری:

کێزا تەڕا جوان

کەتە دیزا پان

نەمان هەستیخان

مشکێ خۆلیسەر

سیارێ شاشک شین

مێرکێ مەرك قوین

ئاڤا شێل و بێل

گارسێ سەرنخوین

دارا بەلگوەرین"

هەروەسا:

"دارێ گۆتە قەلێ:

کێزا تەڕا جوان

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەرێ زاخۆ بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

کەتە دیزا پان

نەمان هەستیخان

مشکێ خۆلیسەر

سیارێ شاشک شین

مێرکێ مەرك قوین

ئاڤا شێل و بێل

کارسێ سەرنخوین

دارا بەلگوەرین

قەلا سەر ب خوین"

قەل ژی دانوستاندنێ لگەل کچکێ دکەت و دەمێ کچک پرسیاران ژ قەلی دکەت:

"قەلی گۆتە کچێ:

کێزا تەڕا جوان

کەتە دیزا پان

نەمان هەستیخان

مشکێ خۆلیسەر

سیارێ شاشک شین

مێرکێ مەرك قوین

ئاڤا شێل و بێل

کارسێ سەرنخوین

دارا بەلگوەرین

قەلا سەر ب خوین

کچکا سەر دەوین"

هەروەسا ل دویماهیکێ، دەمێ کچ دگەهیتە بابێ خوە و باب پرسیارا سەروبەرێ ئەوێ ژێ کری، ب ئەڤی ڕەنگی بەرسڤا بابێ خوە ددەت:

" کچکێ گۆتە بابێ خۆ:

کێزا تەڕا جوان

کەتە دیزا پان

نەمان هەستیخان

مشکێ خۆلیسەر

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەرێ زاخۆ بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

سیارێ شاشک شین

مێرکێ مەرك قوین

ئاڤا شێل و بێل

کارسێ سەرنخوین

دارا بەلگوەرین

قەلا سەر ب خوین

کچکا سەر دەوین"

پشتی کێزێ دکەڤیتە د دیزێدا، خوینەر هزردکەت کو چیرۆك ب دویماهیک هات، چونکی قارەمانا چیرۆکێ یا مری، لێ چیرۆك هێژ یا بەردەوامە و خوینەری ب هندەك ڕویدانێن دیترڤە و ژ گۆشەنیگایەکا دیترڤە گرێ ددەت. (ڕەنگە ڤەگێڕی ڤیایە جارەکا دی، گشت چیرۆك و کارەکتەران ب بیرا خوینەری بینیتەڤە و هەڤبەشییا د خەما مشکیدا دیار بکەت و خوینەری پتر هەڤبار و هەڤبەشێ خەما مشکی بکەت. چونکی هەر کارەکتەرەك د دەمێ هەڤنیاسینا خوە لگەل کێزێ ئەوا دیتی و نیاسی، لێ خوینەر هەر ژ دەستپێکێ هەتا دویماهیکێ هایداری گشت لڤین و هزر و بیرێن ئەوێ بوویە، لەوڕا ژ دەستدانا کێزێ بۆ خوینەری بارەکێ خەمێن گران بوویە.)

هەلبەت هەر وەکی دیار د دویماهیکا ئەڤێ دانوستاندنێ و دانا زانیارییاندا، کچ وەکو ڕێزگرتن، بابێ خوە ناهینیتە د ئەڤێ هەڤبارییا خەما لگەل مشکیدا.

هەروەسا ل دویماهیکێ دێ شێین بێژین کو ئەگەر هویر بەرێ خوە بدەینە ئەڤێ چیرۆکێ، دێ بینین کو چیرۆك یێ د چارچووڤەکا ڤەکریدا و زارۆك، د دویڤچوونا ڕویدانان، د چارچووڤەکا گرتیدا نەهاتیە بەند کرن و سروشتێ ڤەکری و باغ و ... جهێن ڕویدان و دانوستاندن و ڕاپەراندنا کارانە.

<u>ئامار:</u>

ژمارە	بنەمایێن شێوزاێ فێرکارییا لیپمەنی	هـزمارا بکـار هینانێ
١	فێرکرنا پرسیارکرنێ، ب ڕێکا پرسیارێن پەیوەندیدار ب بابەتیڤە. (بنەمایێ ئێکێ)	(١٥) جاران
٢	شـرۆڤەکرن و ڕوهنکرنـا زاراڤـان و دویرکـەڤتن ژ پـەیڤێن چـەندواتایی یـان واتابـەرزە و ژێکـڤژێککرنا هـزرێن پەیوەسـت ب پرسـیاران ژ هـزرێن نەپەیوەسـت. (بنەمایێ چارێ)	(١١) جاران
٣	فێرکرنـا پەسـەندکرن یـان ڕەدکرنـا بوچـوونێن کەسـێن دیـتر. (بنـەمایێ چاردە)	(٨) جاران

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەرێ زاخۆ بۆ ڤەکولینێن کوردی

٤	تێگەهشتن و تێگەهاندنا ئەوا د مێشکیدا. (بنەمایێ سێزدە)	(٥) جاران
٥	ناساندنا تیۆرێن بناخەییێن پرسیاران (بنەمایێ پێنجێ)	(٣) جاران
٦	وەرگرتنا پەیوەندییێن لۆژیکی دناڤبەرا بەرهەڤکرییان و چەقێن جۆراوجۆرێن هزرەکی. (بنەمایێ دوویێ)	(٢) جاران
٧	دەرئەنجام ژ دانوستاندن و سەرەدەرییان. (بنەمایێ سێیێ)	(٢) جاران
٨	فێرکرنا ئەنجامگرتنا گشتی، ژ نموونەییێن پشکی بەر ب گشتیڤە چوون. (بنەمایێ نەهێ)	(٢) جاران
٩	فێرکرنا رەخنا ئاڤاکەر و گوهرینا باوەران، ئەگەر رەخنەیەك هەبیت، کو دێ بیتە ئەگەرێ پەروەردەکرنا تێگەهشتنەکا بەرعاقل ژ خوە (سەربلندی) و رێزگرتنا دەورووبەران. (بنەمایێ دوازدێ)	(٢) جاران
١٠	ناساندنا تیۆرێن بناخەییێن پرسیاران. (بنەمایێ پێنجێ)	(١) جار

پێشنیار:

١. ئەڤ چیرۆکێن فۆلکلۆری، ژ قۆناغا سەرەتایی هەتا دویماهیکا ئامادەییێ، بچنە دناڤ پەرتوکێن خواندنێدا و هەر قۆناغەك چەند چیرۆکەکان ب خوەڤە بگریت.

٢. ماموستا ئەوان چیرۆکان بۆ قوتابیان بخوینیت و لدویڤدا بێخیتە بەر گەنگەشە و دانوستاندنان و جۆرێ تێگەهشتن و لێکدانا ئەوان قوتابیان و رەخنە و گەنگەشێن ئەوان لبەر چاڤ وەربگریت و هزر و تێرامانێن گرنگێن قوتابیان رەوانەی وەزارەتا پەروەردێ بهێتە کرن و دویڤچوونا ئەوان قوتابیان بهێتە کرن.

٣. سالانە ب بەریکانەکا تایبەت، تێگەهشتن و هزرێن پشت ئەوان چیرۆکان ژ قوتابیان بهێتە زانین.

٤. پەیڤ و دەستەواژە رستەیێن کرێت -ب مەرەما بەرزکرنا رەوشتێ زارۆکان -ژ ئەوان چیرۆکان بهێنەدەر و بێی ژ دەست دانا هزرا سەرەکی، چیرۆك سەر ژ نوی بهێنە نڤیسین.

ئەنجام:

١. پرسێن رەوشتی، بیرتیژ بوون، رێزگرتن و... هتد، ژ تەوەرێن سەرەکییێن ئەڤێ چیرۆکێنە.

٢. ئەڤ چیرۆکە، بەهرا پتر چیرۆکەکا جەڤەنگینە.

٣. دویڤچوون و ڤەدیتنا خوە، د هەمی چیرۆکێدا بەرجەستەیە.

٤. گەلەك جاران، ڤەگێر ژ بۆ گەهاندنا هزر و مەرەما سەرەکیا چیرۆکێ، مفای ژ مۆسیقێ، ریتم یان گۆهرینا شێوازێ پەخشانکیێ چیرۆکێ بۆ شێوازێ هوزانێ، وەردگریت.

٥. ئەڤ چیرۆك دبیتە هۆکارەك کو ئەو ب خوە و بێی هاریکاری بگەهیتە لوتکا وەرارا هزری.

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەرێ زاخۆ بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

٦. بەهرا پتریا بنماییێن مۆدێلا (لیپمەن)ی د ئەڤێ چیرۆکێدا دهێنە دیتن.

٧. خالا (ئێکێ) ژ بنەماییێن مۆدێلا لیپمەنی، پترین جارا هاتییە بکارهینان.

٨. د ئەڤێ چیرۆکێدا فۆکسا سەرەکی یا لسەر، شێوازێ پرسیارکرنێ و رێکێن گەهشتن ب بەرسڤان.

٩. پشتی مرنا کێزێ، ڤەگێری ب مەرەما (فێرکاری، بیرئانین و نیشاندانا هەڤخەمیێ) دووبارە کرنێ بکار دهینیت.

لیستا ژێدەران:

ژێدەر ب زمانێ کوردی:

١. عیززەدین مستەفا رەسول، ئەدەبی فۆلکلۆری کوردی/ لێکۆلینەوە، چاپخانەی (دارالجاحاڤ)، بەغدا، ١٩٧٠.

٢. محسن عارف سالح، چیرۆکا زارۆکان ل دەڤەرا بەهدینان (١٩٨٠ -٢٠٠٤)، چاپا ئێکێ، چاپخانا حەجی هاشم/ هەولێر، دەزگەهێ سپیرێز، دهوك، ٢٠٠٧، ل (٢٩ -٣٢).

٣. سادق عەبدلخالق شۆشی، ژ فلکلۆرێ زارۆکان، چاپا یەکەم، چاپخانەیا ئەنستیتویا کەلەپوورێ کوردی، سلێمانی، ٢٠١٥، ل(١٨٨ -١٩٦).

ژێدەر ب زمانێ فارسی:

١. امین زندانی چاه اسمعیلی و مسلم احمدی، بررسی نقش داستان و عناصر ان در افزایش مهارت تفکر فلسفی دانش اموزان بر اساس رویکرد فلسفی متیو لیپمن، پژوهشنامه اورمزد، شماره ٥١، تابستان ١٣٩٩، ص.ص. ١٧٣ -١٩٦.

٢. بنفشه حجازی فراهانی، ادبیات کودکان و نوجوانان/ ویژگیها و جنبەها، چاپ اول، چاپ و صحافی رودکی، انتشارات روشنگران و مطالعات زنان، تهران، ١٣٨٤.

٣. تزوتان تودوروف، نظریه ی ادبیات / متن هایی از فرمالیست های روس، ترجمه: عاگفه گاهایی، چاپ اول، چاپ و صحافی ریحان، نشر اختران، تهران، ١٣٨٥.

٤. دکتر الهه حجازی و دیگران، رواسازی، اعتباریابی و تحلیل عاملی سیاهه تمایلات تفکر انتقادی کالیفرنیا در نوجوانان ایرانی، مجله روانشناسی ٥٧، سال پانزدهم، شماره (١)، تهرام، بهار١٣٩٠.

٥. زهرا امی و احد فرامرز قراملکی، مقایسه سبکهای لیپمن و برنی فیر در فلسفه برای کودکان، فصلنامه پژوهشی اندیشه نوین دینی، شماره ٢، پاییز ١٣٨٤، ص.ص. ٧ -٢٣.

٦. سعید ناجی، فلسفه برای کوردکان و نوجوانان؛ مروری بر پارادایم جدید اموزش، با تاکید بر ابداعات لیپمن، حوزه و دانشگاه، سال دهم، شماره ٤٠، پاییز ١٣٨٣، ص.ص. ٩٣ -١١٨.

٧. سعید ناجی، معیار فبک برای داستان/ نقد و بررسی داستان های مورد استفاده برای اموزش تفکر در ایران، چاپ اول، چاپ و صحافی الغدیر، تهران، ١٣٩٥.

٨. سید یونس ادیانی، فلسفه ژهن و معنی، چاپ اول، چاپ دیداور، انتشارات نقش جهان، تهران، ١٣٨١.

٩. شکوه حاجی نصرالله، شناخت ادبیات کودك، معاونت امور فرهنگی وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی، ب.چاپ، ب.مکان، ١٣٩٦.

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەرێ زاخۆ بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

١٠. فاگمه عشمت مدارفرد و دیگران، بررسی ڤرفیت سه داستان از رسالەی عبید زاكانی بر اساس مولفەهای تفكر انتقادی لیپمن، مجلەی علمی پژوهشی مگالعات ادبیات كودك دانشگاه شیراز، سال نهم، شمارەی دوم، پاییز و زمستان، ٩٧ (پاییی ٩٧)، ص.ص. ٩٩ -١٢٢.
١١. فا گمه عشمت مدار فرد و دیگران، بازخوانی داستان های مینوی بر مبنای مولفەهای تفكر فلسفی و تدوین راهنمای داستان ها برای استفاده در اجتماع پژوهشی، دو فصلنامه علمی -پژوهشی تربیت اسلامی، سال ١٤، شماره ٢٨، بهار و تابستان ١٣٩٨، ص. ص. ٢٩ -٥٢.
١٢. مژگان رشتچی، ادبیات داستانی كودكان و نقش ان د رشد فكر، مجله تفكر و كودك، پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی، سال اول، شماره دوم، پاییز و زمستان، ١٣٨٩.
١٣. مرتضی كوكبی و دیگران، بررسی مهارت تفكر انتقادی در داستان های كودكان و نوجوانان، مجلەی علمی پژوهشی مگالعات ادبیات كورد، سال اول، شمارەی دوم، پاییز و زمستان ١٣٨٩، ص.ص. ١٥٧ -١٩٣.
١٤. مهین پناهی، بررسی و مقایسه شیوه اموزش تفكر نزد فریدالدین عطار و میتو لیپمن، مجله تفكر و كودك، پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی، سال دوم، شماره اول، بهار و تابستان ١٣٩٠.
١٥. نقد و بررسی مبانی فلسفی الگوی اموزشی تفكر انتقادی ماتیو لیپمن، فصلنامه علمی -پژوهشی علوم انسانی دانشگاه الزهرا (س)، سال دوازدهم، شماره ٤٢، تابستان ١٣٨١، ص.ص. ٢٥ -٥٥.

ژێدەر ب زمانێ ئینگلیزی:

1. Lipman, Matthew (2003). Thinking In Education. Cambridge University Press. Second Edition.

پەراوێز:

---

١. تێی = دهێی (هەلبەت شێوازێ دروستێ ئەڤێ پەیڤێ (دهیی)یە، لێ نڤیسەر لدویف زاردەڤێ ڤەگێری ئەڤ پەیڤە یێ نڤیسی و د شێوازێ نڤێسی و د شێوازێ نڤیسینا چیرۆكێدا، ئەڤ كارە زۆر ئاساییە.)

تحليل القصة الفلكلورية (كێزا تەڕا جان) حسب مهارات فكر (ماثيو ليبمان)

الملخص:

الادب كانعكاس للمجتمع وقطب من التكوين العام للقصة، كان ذا نظرة خاصة للطفل منذ البداية من اوجه النضر المختلفة للكتاب. لذلك على مر التاريخ وعبر المواضيع المختلفة بشكل مباشر وغير مباشر في الشعر والنثر تكلمت عن الاطفال. اضافة الى ذلك استخدم انواع مختلفة في تقسيمات انواعها ومحتواها. مثلا: استخدمت القصة للتعليم، التربية، تقوية وتطوير قوة الخيال وصنع الصور المختلة للحياة. واستخدم الشعر والغناء لغرض اللعب وتسلية الاطفال على الرغم من وجود الناحية التربوية فيها.

بدون شك استطاع علماء ومفكرين الكورد ايضا بصورة مميزة من التكلم عن عدة مواضيع تربوية في صور بسيطة او فلسفية في قصصهم على ان لها نفس فلسفة الحياة وكيفية ادارة الحياة اليومية.

هذا البحث يسلط الضوء على تاثير القصص الفلكلورية للاطفال التي تقف خلف تطور فكر الاطفال واهداف والمقاصد الاساسية المخفية خلف معاني الكلمات والعبارات و يبين نسبة تاثيرها الايجابي والسلبي على الاطفال.

البحث تحت عنوان (تحليل القصة الفلكلورية (كێزا تەڕا جان) حسب مهارات فكر (ماثيو ليبمان)) الذي يغوص في اعماق معاني النصوص ومن حيث فرضية (تطور الفكر) وعلاقاتهم بالقصص واثبات ذلك من خلال (المتطلبات المخفية خلف فكرة القصة) و(قوة الخيال) و... الخ.

يقوم الباحثان حسب نموذج (مثيو ليبمن) وعلى المذهب الوصفي التحليلي بمتابعة القصص الفلكلورية للاطفال.

الغرض من هذا البحث اثبات العلاقة المباشرة التي تربط ادب الاطفال بالمجتمع الكوردي وبيان المحاور المباشرة والغير مباشرة المرتبطة بتطور الفكري للاطفال.

الكلمات الدالة: ***التطور الفكري، ماثيو ليبمان، القصص الفلكلورية للاطفال، الاستعارة، قوة الخيال.***

Analyzing Folkloric Story (Kezs Tera Can) based on the Mathew Lippman's Thinking Skills

Abstract:

Literature as a social reflection and it is an away of general element of the story, at the beginning, in the different writers' viewpoints, it has a special view to the children. Therefore, historically and with different subjects, it deals with the children directly or indirectly in the frame of poetry and prose.

In addition to that, in the distribution of the types and its contents, it made use of different genres. For instance, a story was used for deductive and educating with

enhancing the development of the power of imagination and making various imageries of the life. Poetry and songs are used mostly for fun and pleasure to the children. However, most of the poems have not been forgotten in terms of the educational purpose.

Undoubtedly, Kurdish scholars and writers could rationally argue many of the educational issues in a simple frame or in a philosophical thinking in the elements of the stories, that is the same philosophical of life and managing the daily life.

This study focuses on the impact of folklore stories of the children on the child's intellectual development and it's the main purposes which they are hidden behind the context. It shows the ratio of the positive and negative impact on the children's mind.

The paper entitled "Analyzing Folkloric Story (Kezs Tera Can) based on the Mathew Lippman's Thinking Skills" which it drives in to the depth of the texts and according to the Hypothesis of intellectual Development and its relationship with that stories which have the metaphor of the idea behind the story and the power of the imagination …etc. it emphases that the researchers work on doing the research on the basis of Matthew Lipman's concept and based on the descriptive analysis method on the children's' folklore stories.

The aims of this study is to emphasize the direct relationship of the children's literature with the Kurdish society and it also shows the indirect or indirect matters with the child's intellectual development.

Keywords: *intellectual development, Matthew Lipman, Children's Folklore Stores, Metaphor, Power of Imagination.*